

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS
2018 metai

2

LI

Vilnius 2018

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS

Vytauto Didžiojo universitetas

Jan JURKIEWICZ

Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje

Zigmantas KIAUPA

Lietuvos istorijos institutas

Česlovas LAURINAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Ingė LUKŠAITĖ

Lietuvos istorijos institutas

Elmantas MEILUS (pirmininko pavaduotojas)

Lietuvos istorijos institutas

Jolita MULEVIČIŪTĖ

Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Rimvydas PETRAUSKAS

Vilniaus universitetas

Edmundas RIMŠA

Lietuvos istorijos institutas

Jolita SARCEVIČIENĖ (sekretorė)

Lietuvos istorijos institutas

Vladas SIRUTAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Gintautas SLIESORIŪNAS (pirmininkas)

Lietuvos istorijos institutas

Darius STALIŪNAS

Lietuvos istorijos institutas

Saulius SUŽIEDĖLIS

Milervilio universitetas

Joachim TAUBER

Šiaurės Rytų institutas Liuneburge

Šio žurnalo straipsnių pavadinimai ir santraukos cituojami duomenų bazėse:

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:

HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE.

EBSCO Publishing

MONIKA ŠIPELYTĖ

Lietuvos istorijos institutas

LIETUVIŲ KONFERENCIJOS LOZANOJE 1916 M. – KOKIA ATEITIS LIETUVAI BUVO PLANUOJAMA?

ANOTACIJA Šiame straipsnyje analizuojamos dvi lietuvių konferencijos Šveicarijoje, surengtos 1916 m. birželį–liepą, bei po jų išleisti dokumentai. Tai buvo svarbus etapas lietuvių politinėje komunikacijoje – tarptautinėje erdvėje tikėtasi sulaukti lietuvių teisių kurti nepriklausomą valstybę palaikymo. Konferencijos Lozanoje taip pat buvo galimybė susitikti atstovams iš įvairių emigracijos centrų ir Lietuvos, proga pasidalinti Lietuvos valstybingumo atkūrimo projektais. Kilus idėjai suvienyti politinį lietuvių veikimą užsienyje, Lietuvių tautos taryba Šveicarijoje buvo pertvarkyta į Aukščiausiąją lietuvių tautos tarybą, kurią turėjo sudaryti visų kraštų atstovai. Po šių konferencijų taip pat buvo priimtas Lietuvos atkūrimo memorandumas, kuriame Lietuva numatyta kaip Vokietijos imperijai artima monarchija.

RAKTINIAI ŽODŽIAI: moderni Lietuva, valstybės idėja, politinė vaizduotė, Pirmasis pasaulinis karas, Šveicarija, emigrantai, nepriklausomybė, konstitucinė monarchija.

Straipsnyje nagrinėjama Lietuvos valstybės atkūrimo idėjų raida, užfiksuota 1916 m. gegužės–liepos mėnesiais Lozanoje vykusių lietuvių konferencijų dokumentuose ir jų komunikacijoje. Analizuojami Lozanos I ir II konferencijų nutarimai ir Šveicarijos lietuvių 1916 m. vasarą parengtas „Memorandumas dėl nepriklausomos Lietuvos atkūrimo“ (*Mémoire relatif à la Reconstitution de la Lithuanie Indépendante*), skirtas Vokietijos valdžios pareigūnams ir užsienio šalių atstovams. Šveicarijoje veikusių organizacijų nariai Lozanos konferencijas vertino kaip vienus svarbiausių įvykių užsienyje, formavusius lietuvių kelio į nepriklausomybę kryptį ir numačiusius atstumą iki jos.

Norint suprasti valstybės sampratą, vyravusias tarp šios emigrantų grupės narių, dvi konferencijas ir po jų priimtą dokumentą verta nagrinėti kaip visumą. Tai buvo idėjų raiškos erdvė, kurios istorija, nors nesutampa su politine, bet yra glaudžiai su ja susijusi – būtent čia susiformavo pagrindinės norėtos sukurti modernios valstybės vizijos. Šis straipsnis – jau publikuoto teksto tęsinys¹, kuriame toliau sekama Šveicarijoje vykusių lietuvių konferencijų pėdsakais.

Kalbėdami apie Šveicarijos lietuvius, turime omenyje šioje šalyje Pirmojo pasaulinio karo metais įsikūrusį emigrantų intelektualinį branduolį, suformavusį tris pagrindines organizacijas: Lietuvių informacijos biurą, Lietuvių tautos tarybą ir *Lituania* komitetą nukentėjusiems nuo karo šelpti. Pirmąją organizaciją dr. Juozas Gabrys² 1915 m. vasarą iš Paryžiaus perkėlė į Šveicariją, o antroji čia įkurta tų pačių metų rudenį, pasitelkus Fribūro universitete studijavusius lietuvius – Juozą Purickį³ ir Vladą Dzimidavičių-Daumantą⁴. Trečioji organizacija, veikusi 1915–1919 m., buvo skirta padėti lietuvių karo belaisviams Vokietijoje ir Austrijoje, o jai vadovavo taip pat Fribūro studentas kunigas Antanas Steponaitis⁵. Mūsų aptariamam laikui Fribūro universitete veikė ir lietuvių studentų korporacija *Lituania*, tačiau jos veiklą stengtasi atskirti nuo politinių reikalų⁶. Belaisvių šalpos ir paieškos tematika taip pat tik iš dalies siejasi su Lietuvos ateities projekto klausimu, ji verta atskiro išsamaus istorinio tyrimo, taigi šiame tekste nebus nagrinėjama.

¹ M. Šipelytė, Konferencijos Šveicarijoje 1915–1916 m.: Lietuvos atkūrimo projektų sandūros, *Lietuvos istorijos metraštis*, 2018/1, 2018, p. 157–188.

² Juozas Gabrys-Paršaitis (1881–1951) – žurnalistas, vertėjas, politikas, Lietuvių informacijos biuro (1911–1919) ir Lietuvių tautos tarybos (1915–1919 m.) vadovas, Šveicarijos lietuvių idėjinis lyderis.

³ Juozas Purickis (1883–1934) – lietuvių diplomatas, žurnalistas ir publicistas; 1912 m. baigė Peterburgo dvasinę akademiją teologijos magistro laipsniu, Fribūro (Šveicarija) universitete 1912–1917 m. studijavo teologiją ir filosofiją, 1919 m. apsigynė disertaciją „Protestantizmo žlugimo priežastys Lietuvoje“ (vokiečių k.); Šveicarijos lietuvių organizacijose pradėjo dirbti 1915 m. rudenį, 1916–1919 „Litauen“ žurnalo redaktorius; 1918 m. liepos 13 d. kooptuotas į Lietuvos tarybą ir išsiųstas į Berlyną atstovybę kaip Konstantino Olšausko, o vėliau – Jurgio Šaulio pavaduotojas; Steigiamojo Seimo narys, 1920 06 19–1921 12 12 – užsienio reikalų ministras; 1929 m. pašalintas iš kunigų luomo.

⁴ Vladas Dzimidavičius-Daumantas (1885–1977) – Lietuvos diplomatas, bibliofilas, kolekcininkas; 1912–1917 m. studijavo filosofiją Fribūro universitete Šveicarijoje, nuo 1912 m. dalyvavo akademinės lietuvių draugijos „Rūta“ veikloje, nuo 1915 m. prisijungė prie kitų lietuvių organizacijų darbo Fribūre ir Lozanoje; nuo 1918 m. rugsėjo – įgaliotas Lietuvos tarybos atstovas, nuo 1919 m. – pirmasis Lietuvos ambasadorius Šveicarijoje; 1923–1944 m. gyveno Kaune ir dirbo vertėju. Prieš antrąją sovietinę okupaciją pasitraukė į Vakarų, gyveno Čikagoje.

⁵ Antanas Steponaitis (1883–1964) – lietuvių kunigas, istorikas, Fribūro universitete 1913–1918 m. studijavęs filosofiją; 1915–1919 m. vadovavo *Lituania* komitetui nukentėjusiems nuo karo šelpti, buvo kitų Šveicarijos lietuvių organizacijų narys; 1934–1940 m. dirbo Kauno sunkiųjų darbų kalėjimo kapelionu, 1944 m. pasitraukė į Vakarų.

⁶ M. Šipelytė, Fribūro universitetas ir lietuvių veiklos Šveicarijoje reikšmė XX amžiaus pradžioje, *Lietuvos istorijos studijos*, nr. 37, 2016, p. 154–176.

Pagrindiniai šaltiniai, kuriais remiantis analizuojamos lietuvių konferencijos Šveicarijoje ir jose svarstytos Lietuvos atkūrimo perspektyvos – archyviniai dokumentai. Dauguma jų yra Vokietijos užsienio reikalų ministerijos archyve Berlyne (*Politisches Archiv des Auswärtigen Amts*; jame saugomas Vokietijos pasiuntinybės susirašinėjimas tiek su lietuvių veikėjais, tiek su imperijos valdžia dėl lietuvių reikalų) bei Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje esančiame asmeniniame J. Gabrio fonde⁷. Šiuos duomenis papildo kituose archyvuose rasta informacija ir šaltinių publikacijos. Dar viena svarbi šaltinių grupė – atsiminimai, kurių aptariamų įvykių veikėjai paliko iš tiesų nemažai⁸. Kritinė šių egodokumentų analizė leidžia iš dalies atkurti ne tik oficialiuose dokumentuose neužfiksuotą įvykių atmosferą, bet ir santykius tarp juose dalyvavusių žmonių, jų ketinimus, politines pažiūras ir valstybės atžvilgiu projektuotas idėjas. Suvokdami tokių šaltinių subjektyvumą, deriname dvi analizės perspektyvas: *išorinę* – kaip lietuvių veikėjų Šveicarijoje matė Vokietijos diplomatai ir pareigūnai, ir *vidinę* – kaip jie patys suvokė savo veiklą ir vaidmenį bendrame to meto lietuvių politikos lauke. Šis segmentas neįmanomas be asmens sampratų rekonstrukcijos, kuri galima tik pasitelkus egodokumentus. Turime pripažinti, kad J. Gabrio pasakojimas ir jo asmeninės interpretacijos sudaro šio teksto ašį. Taip yra ne tik dėl to, kad J. Gabrys buvo idėjinis daugumos Šveicarijos lietuvių iniciatyvų autorius, bet ir todėl, kad ši spalvinga asmenybė užima svarbią vietą kitų veikėjų pasakojimuose, Vokietijos pareigūnų susirašinėjimuose, spaudos leidyboje. Nepaisant visų kontroversijų, šio žmogaus indėlio į komunikacines praktikas Pirmojo pasaulinio karo metais negalime ignoruoti, todėl stengsimės kritiškai vertinti tiek įsigalėjusius stereotipus, tiek jo įvykių versiją, ją pildysime kitų dalyvių atsiminimais ir įžvalgomis.

Apie 1916 m. pavasario–vasaros įvykius, inspiruotus lietuvių veikimo Šveicarijoje, istoriografijoje rašyta iš kelių perspektyvų: tiek pasakojant bendrą lietuvių politinės veiklos istoriją Pirmojo pasaulinio karo metais, tiek konkrečiai kalbant apie šios šalies emigrantus. Prano Čepėno⁹ ir Raimundo Lopatos¹⁰ darbuose Lozanos konferencijos

⁷ Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – VUB RS), f. 155, b. 963–1085.

⁸ J. Gabrys, *Vers l'Indépendance lituanienne: faits, impressions, souvenirs 1907–1920*, Lausanne, 1920; J. Purickis, Lietuvių veikimas Šveicarijoje Didžiojo karo metu, *Pirmasis Nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis*, Kaunas, 1930; V. Bartuška, *Lietuvos nepriklausomybės kryžiaus keliais: kritiškas 1914–1919 metų įvykių ir asmenų įvertinimas*, Klaipėda, 1937; A. Steponaitis, *Atsiminimai. 1914–1919 lietuvių veikla Šveicarijoj Did. Karo metu*, Kaunas, 1940; *Tėvynėje ir pasauly. Prisiminimai ir apybraižos*, New York, 1962; M. Yčas, *Atsiminimai: Nepriklausomybės keliais*, Kaunas, 1991; J. Gabrys, *Tautos sargyboj*, sud. L. Saldukas, Kaunas, 2007.

⁹ P. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija*, t. II, Vilnius, 1992, p. 417–443.

¹⁰ R. Lopata, Lietuvių politinių centrų sąveika 1915–1916 metais, *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos*, t. 3: *Lietuvos valstybės idėja (XIX a. – XX a. pradžia)*, Vilnius, 1991, p. 253–269; R. Lopata, *Valstybingumo raida 1914–1918 metais*, Vilnius, 1996, p. 83–112; R. Lopata, „Tipas apskritai labai dar įtariamais,

vertinamos kaip svarbios lietuviams stengiantis konsoliduoti veiklą išeivijoje, bandant ieškoti privilegijų Vokietijos valdžios sferose ir sprendžiant tarpusavyje kilusius nesutarimus. Tačiau kai kurių lietuvių istorikų darbuose, tiesiogiai susijusiuose su nagrinėjamosiomis problemomis ir asmenybėmis, šie įvykiai nėra detalios aptarti ar netgi neįvardyti¹¹. Analizuojant lietuvių ir Vokietijos valdžios pareigūnų sąveikas, reikėtų atkreipti dėmesį į Alfredo Ericho Senno¹² ir Eberhardo Demmo¹³ tyrimus. Informacijos apie konferencijose dalyvavusius asmenis bei įvykių kontekstą taip pat esama Irenos Štikonaitės¹⁴, Alfonso Eidinto¹⁵, Juozo Skiriaus¹⁶ ir kitų tyrėjų darbuose¹⁷. Tačiau šiuose tekstuose idėjos ir sąvokos traktuojamos instrumentiškai: kaip nurodančios į politinių procesų ištakas, inspiracijas, matomos kaip statiškos veiksmo dekoracijos, nekintančios jam prasidėjus. Siekiant *politinę vaizduotę* suvokti kaip atskirą tyrimo objektą, nepakanka konstatuoti, kokios mąstymo perspektyvos turėjo įtakos tam tikriems veiksams ar sprendimams, juolab kai rūpimas klausimas – valstybės kūrimasis – yra toks įvairialypis. Būtina analizuoti idėjų raiškos erdvę reprezentuojančius projektus, nutarimus, spaudos publikacijas, intelektualų diskusijas ir įvykių recepciją. Taip įmanoma užčiuopti idėjos santykį su

bet reikalingas¹⁸. Baronas Friedrichas von der Roppas ir Lietuvos valstybingumo atkūrimo planai, *Lietuvos Atgimimo istorijos studijos*, t. 8: *Asmuo: tarp tautos ir valstybės*, sud. E. Motieka, Vilnius, 1996, p. 321–350.

¹¹ A. Gaigalaitė, J. Žeimantienė, *Juozas Purickis-Išgandas*, Vilnius, 2004; V. Pukienė, Lietuvių organizacijos Šveicarijoje 1916–1918 metais, *Visuotinė istorija Lietuvos kultūroje: tyrimai ir problemos*, sud. R. Juzefovičius, Ž. Mačiukas, Vilnius, 2004; V. Pukienė, *Prelatas Konstantinas Olšauskas: visuomenės veikėjo tragedija*, Vilnius, 2013; *Lietuvos istorija*, t. 10, 1 d.: D. Blažytė-Baužienė, E. Gimžauskas, Č. Laurinavičius et al., *Nepriklausomybė (1918–1940)*, Vilnius, 2013 (toliau – *Lietuvos istorija*, t. 10, d. 1).

¹² A. E. Senn, The Activity of Juozas Gabrys for Lithuania's Independence, 1914–1920, *Lituanus*, 1977, Vol. 23, No. 1 – Spring [interaktyvus], http://www.lituanus.org/1977/77_1_02.htm [žr. 2017 02 26]; A. E. Senn, Garlanda: A Study in Émigré Intrigue, *The Slavonic and East European Review*, Vol. 45, No. 105, 1967, p. 411–424.

¹³ E. Demm, *Ostpolitik und Propaganda im Ersten Weltkrieg*, Frankfurt am Main, 2002; The Nationalities Factor in the Activities of Intelligence Agencies in Switzerland during The First World War, *Acta Historica Universitatis Klaipedensis. Imperijos ir nacionalizmai Didžiąjame kare: sąveikos Vidurio Rytų Europoje*, nr. XXXI, 2015, p. 99–119.

¹⁴ I. Štikonaitė, Lietuvos kultūriniai ir akademiniai ryšiai su Šveicarija XVI–XX amžiuje, *Archivum Lithuanicum*, t. 6, Wiesbaden, 2004, p. 223–236; I. Štikonaitė, Kultūriniai ryšiai su Šveicarija: Lozana – vienas lietuvių kovos dėl nepriklausomybės istorijos puslapis, *Gimtasis žodis*, nr. 9, 2002, p. 13–20.

¹⁵ A. Eidintas, *Slaptasis lietuvių diplomatas*, Vilnius, 1992; A. Eidintas, Skandalingieji Juozo Gabrio-Paršaičio darbai, *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos*, t. 8, p. 407–450.

¹⁶ J. Skirius, *Julius J. Bielskis (1891–1976). Gyvenimas Amerikoje tarnaujant Lietuvai: JAV lietuvių veikėjas ir diplomatas*, Chicago, 2004; J. Skirius, Lietuvos ir Jungtinių Amerikos valstijų ryšiai XX amžiaus pirmojoje pusėje, *Mokslo darbų apžvalga*, Vilnius, 2010.

¹⁷ J. Esculles, V. Petronis, Self-proclaimed Diplomats: Catalan-Lithuanian Cooperation during WWI, *Nationalities Papers*, 2016, 44:2, p. 340–356; W. Sukiennicki, *East Central Europe during World War I: from Foreign Domination to National Independence*, New York, 1984.

realybe, mūsų nagrinėjamu atveju – politinės vaizduotės įtaką realiems modernios valstybės kūrimosi procesams.

Todėl šis straipsnis yra aktualus kaip bandymas įvairiapusiškai pažvelgti į kelis 1916 m. įvykius ir nauja medžiaga papildyti pasakojimą apie juos. Šveicarijoje vykusių konferencijų priežasčių ir pasekmių rekonstrukcija, čia patvirtintų valstybingumo projektų interpretacija siekiama atsakyti į išsikeltus klausimus apie Lietuvos idėjos raidą.

Pirmoji Lozanos konferencija

Apie 1916 m. pavasarį–vasarą Lozanoje vykusias lietuvių konferencijas, jų dalyvius, diskusijas ir priimtus sprendimus šaltiniuose informacijos randame kur kas daugiau, negu apie ankstesnius lietuvių susitikimus Šveicarijoje. Atsiminimuose pabrėžiamą šių konferencijų svarbą lėmė ne tik vis ryškiau imtos matyti norimos sukurti valstybės projekto gairės, bet ir tuomet svarstytas *atstovavimo* principas, kuris buvo suvokiamas kaip pagrindinė prielaida dar neegzistuojančios valstybės „diplomatinei“ veiklai.

Nors nuo 1915 m. pabaigos Lietuvių tautos tarybos vardu buvo viešai skelbiami dokumentai ir pasirašomi svarbiausieji Šveicarijos lietuvių parengti memorandumai, tik 1916 m. gegužės mėnesį Lozanoje vykusių susitikimų metu nutarta, kas turėtų sudaryti šią tarybą ir kokios turėtų būti jos funkcijos. Šveicarijos lietuviai planavo sutelkti atstovavimą Lietuvos reikalams vienoje institucijoje, kurią sudarytų visų lietuvių kolonijų atstovai (JAV, Rusijos) ir intelektualai, atvykę iš okupuotos Lietuvos. Pagrindinis šio sumanymo siekis buvo noras sujungti Šveicarijoje ir JAV vykdytą propagandą apie Lietuvos laisvę su realiais sprendimais ir veiksmais būsimos valstybės teritorijoje. Todėl, kol į vieną vietą nesusirinko minėtų grupių atstovai, vengta skelbti ne tik apie pačios Tautos tarybos egzistavimą ar jos sudėtį, bet ir kokio delegavimo principo laikantis ji galėtų būti suformuota.

Palankios sąlygos išgryninti ir paskelbti aiškesnius veiklos kriterijus, o ir pretekstas susitikti ne tik su Šveicarijoje veikiančiais lietuvių inteligentais J. Gabriui ir jo kolegoms atsirado 1916 m. gegužės mėnesį. Tuomet per Šveicariją su Rusijos imperijos Dūmos delegacija vyko Martynas Yčas, o Amerikos lietuvių organizacijos į Europą buvo išsiuntę du katalikiškos krypties atstovus – Julijų Joną Bielskį ir Vincą Bartušką bei tautininkų atstovą Romaną Karužą.

Atsiminimai rodo, kad išėivijos politiniams veikėjams *delegavimo* ir *delegatų* reikšmės buvo itin svarbios. Pirmiausia todėl, kad bandymas laikytis atstovaujamosios demokratijos principų – reprezentuoti skirtingas politines sroves – tarsi įgalino delegatus visos tautos vardu viešai skelbti nepriklausomybės siekius. Antra, tai buvo argumentas, galėjęs paneigti teiginį, kad lietuviai yra nesavarankiška tauta, neturinti savo politinio elito

ir idėjinio kapitalo, jos nuomonės svarbiais tarptautiniais klausimais nereikia paisyti. Ir trečia, reprezentatyvios organizacijos egzistavimas puikiai pateisino asmeninius ar grupinius „žygius vardan Lietuvos“. Kebliausias šioje situacijoje turbūt yra atskaitingumo momentas: nors delegatai jautėsi atstovaujantys „Lietuvos interesams“, nesant jokiam kontrolės mechanizmui ar demokratiniu būdu išrinktai platesnei atstovų institucijai, vykdyta asmeninės iniciatyvos politika. Tai neturėtų skambėti kaip priekaištas ar šios veiklos neįvertinimas. Greičiau tai bandymas suprasti, kaip veikė šis ikivalstybinis interesų atstovavimo būdas, ir kodėl kai kuriems to meto veikėjams tolesnė valstybininko karjera susiklostė itin nesėkmingai. E. Demmas, svarstydamas J. Gabrio, kaip lietuvių organizacijų atstovo, teisėtumo problemą, tokį veikimo būdą vadina „protodiplomatija“ – veikimu kelių žmonių sukurtoje organizacijoje, skelbiantis visos tautos nuomonės reiškes¹⁸.

Kad galėtume atsakyti į klausimus apie atstovavimą, valstybingumą ir jų sampratą, turime aptarti pirmuosius sėkmingus bandymus spręsti Lietuvos reikalus visų lietuvių kolonijų vardu, pradėtus įgyvendinti 1916 m. gegužės pabaigoje. Pirmas toks įvykis – tai pirmoji Lozanos konferencija. Kalbant apie šį susitikimą, historiografijoje vyrauja keli argumentai, kodėl ji laikoma viena svarbiausių konferencijų užsienyje Pirmojo pasaulinio karo metais. Dar P. Čepėnas rašė, kad ši konferencija svarbi dėl bandymo vienyti lietuvių jėgas išeivijoje ir dėl pasisakymo prieš vokiečių valdžios žiaurumus Lietuvos teritorijoje¹⁹. R. Lopata teigia, kad šiame susitikime paaiškėjo ne tik lietuvių pastangos koordinuoti politinę veiklą, bet ir trintis tarp provokiškosios ir prorusiškosios politinių orientacijų²⁰.

Vėlesnėje šio įvykio interpretacijoje istorikas pabrėžia, kad M. Yčo kelionė į Šveicariją buvo tikslingai organizuota siekiant užkirsti kelią šveicariečių separatizmui nuo Rusijos imperijos, t. y. propaguoti prorusišką idėjinę kryptį tarp išeivijos veikėjų²¹. Nors R. Lopatos teiginys, kad „konferencija nepriima aiškios politinės deklaracijos“, taiklus, tačiau teiginiai apie dvi idėjines kryptis ir „prorusišką“ politikų bandymą perimti vadovavimą Šveicarijoje veikiančioms organizacijoms nėra tikslūs ir įtikinamai pagrįsti. M. Yčo buvimas tarp delegatų, žinoma, sąlygojo gana švelnų toną Rusijos atžvilgiu, lyginant, pavyzdžiui, su Hagos konferencijos nutarimais, tačiau to negalima vadinti *prorusiška* kryptimi. Nors tiek M. Yčas, tiek, pavyzdžiui, Stasys Šalkauskis apie Lietuvos galimybę visiškai neatsiriboti nuo Rusijos imperijos mąstė teigiamai, tai nebuvo svarbiausia 1916 m. Lozanos konferencijų aktualija.

¹⁸ E. Demm, *Nationalistische Propaganda und Protodiplomatie als ethnisches Geschäft: Juozas Gabrys, die „Union des Nationalités und die Befreiung Litauens (1911–1919), Ostpolitik und Propaganda im Ersten Weltkrieg*, Frankfurt am Main, 2002, S. 172–173.

¹⁹ P. Čepėnas, *min. veik.*, p. 427–428.

²⁰ R. Lopata, *Lietuvių politinių centrų sąveika...*, p. 261.

²¹ R. Lopata, *Valstybingumo raida 1914–1918 metais...*, p. 98–100.

Pasakojimuose apie pirmąją Loanos konferenciją randame istoriografijoje dar neap-
tartą versiją, užfiksuotą J. J. Bielskio atsiminimuose apie kelionę į Europą ir dalyvavimą
1916 m. gegužės–liepos įvykiuose Šveicarijoje. Jis rašo:

Birželio pirmoj dienoj visi suvažiavom Lausannon, čia jau ir p. Yčas radome. Apart augš-
čiaus paminėtų asmenų [Viskanta, Karuža, Steponaitis, Daumantas, Purickis, Šalkauskis, Gab-
rys – M. Š.] dar atvažiavo konferencijon p. J. Tumėnas, filosofijos daktaras. Buvo pasiūsta
telegrama ir kanauninkui Prapuoleniui Ryman, kad ir jisai atvažiuotų konferencijon. Kun.
Bartuška liko Berlyne, nors jau praslinko keletas dienų, bet nieko apie jį nebuvo girdėt. Kon-
ferencija tęsėsi penkias dienas, buvo svarstomi svarbiausieji lietuvių reikalai.²²

Apie šį susitikimą rašė ir M. Yčas. Keliaudamas su Rusijos dūmos parlamentine
delegacija iš Prancūzijos į Italiją, jis susitiko su lietuvių veikėjais aptarti tuo metu aktualių
klausimų ir sužinoti, kaip sekasi Šveicarijos organizacijoms. Jo atsiminimuose nurodoma,
kad susitikimas vyko gegužės 30 – birželio 4 d. Lozanoje esančioje *Villa Magnolia*, tuo
metu nuomotoje Lietuvių informacijos biuro (toliau – L.I.B.) reikmėms²³. Kaip pagrindi-
nį uždavinį, netgi savo paties misiją šioje konferencijoje M. Yčas matė tarp Šveicarijos
lietuvių kilusio konflikto likvidavimą ir prolenkiško šalpos komiteto kūrimosi peripetijo-
se nuslopintos pozityvios veiklos atgaivinimą. Taigi, pirmininkaudamas susirinkimui jis
stengėsi tarpininkauti ir skatino priimti galutinai šį komitetą diskredituojančias rezolju-
cijas vien tam, kad sėkmingiau vyktų tolesnis darbas²⁴. M. Yčas atsiminimus rašė vėliau,
negu buvo išleista Juozo Purickio knyga, ir šiuo atveju ne tik pateikė tą patį konferencijos
nutarimų tekstą kaip ir J. Purickis²⁵, bet ir perrašė įvykio vertinimą, pridėdamas savo im-
presijų. Todėl įvykio vieta ir data abiejuose šaltiniuose nesiskiria. J. Purickis, minėdamas
amerikiečių delegatą V. Bartušką, kaip konferencijos dalyvį, nėra teisingas, nes šis turėjo
sunkumų keliaudamas iš Lietuvos, ir Šveicariją pasiekė maždaug po mėnesio²⁶.

Dar vienas konferencijos dalyvis, Antanas Steponaitis, patvirtina M. Yčo pateiktą
veiksmo datą ir vietą²⁷, nors teigia, kad konferencija prasidėjo diena anksčiau, bet tai
neturi didesnės reikšmės, nes pasitarimai vykdavo, kai tik susirinkdavo atstovai, o pro-
tokoluose atsirasdavo dažniausiai ta data, kai buvo svarstomi ir tvirtinami konkretūs do-

²² J. J. Bielskis, *Delegatų kelionė Lietuvon 1916 m.*, Boston, 1916, p. 77–78.

²³ M. Yčas, min. veik., p. 11.

²⁴ Ten pat, p. 20–21: „Aš nusileidau ir toliau pirminkavau. Na ir buvo posėdis! Kiek karčių žodžių vieni kitiems pasakė, kiek prisibarė! Bet kai visa man reikėjo suglausti krūvon, suformuluoti, kas pasakyta apkal-
tinimui ir apsigynimui, tai pasirodė, kad iš esmės didelio skirtumo tarp jų nebuvo. Viskas sukosi tik aplink
bendros veikimo linijos nustatymą. Ir vieni ir kiti buvo geri lietuviai–patriotai, rūpinosi pakelti Lietuvos vardą,
painformuoti Europą apie mūsų tautos siekimus, išmokyti skirti Lietuvą nuo Lenkijos.“

²⁵ J. Purickis, min. veik., p. 47.

²⁶ V. Bartuška, *Lietuvos nepriklausomybės...*, p. 57–59.

²⁷ A. Steponaitis, *Atsiminimai...*, p. 53.

kumentai. A. Steponaitis taip pat išvardija dalyvavusius asmenis. Jis mini J. J. Bielskį, Vl. Daumantą, J. Gabrių, M. Yčą, R. Karužą, J. Purickį, S. Šalkauskį, J. Tumėną, A. Viskantą ir save. Toliau šiuose atsiminimuose skelbiami sutrumpinti konferencijos nutarimai. Kaip ir kitų įvykių aprašymuose A. Steponaitis savo (į)vertinimo nepateikia, tik vėliau išleistoje knygoje pasakojimą papildo paaiškinimu, kodėl nebuvo tęsiama Hagos konferencijos antirusiška linija: „Šios konferencijos nutarimuose sąmoningai išvengta klausimų, susijusių su Rusijos ir Lietuvos santykiais, kad nebūtų tai panaudota prieš M. Yčą, kuris turėjo grįžti ir rūpintis toliau lietuvių bėglių šalpa Rusijoje.“²⁸

Vokietijos atstovybės Berne gegužės 29 d. telegramoje Užsienio reikalų ministerijai Berlyne randame štai tokį tekstą: „Dūmos deputatas Yčas atvažiuoja ryte į Lozaną ir bus mieste tris dienas. Prie jo prisijungė Garlava su vietiniais lietuviais ir kartu dr. J. J. Bielskis atvyko iš Berlyno. Šiame politiniame susitikime ketinama diskutuoti apie dabartinę Lietuvos, ypač Rusijos, politiką.“ Po kelių dienų apie susitikimą paskelbta ir Šveicarijos laikraščiuose – minima šiuo metu vykstanti lietuvių patriotų konferencija Lozanoje, „kurios darbotvarkėje yra humanistiniai ir politiniai klausimai“²⁹. Taigi, ši informacija patvirtina tiek konferencijos vietą, tiek datą.

Juozas Gabrys, memuarus konstruodamas kaip pasakojimą apie savo lemiamą indėlį į visas lietuvių konferencijas Šveicarijoje, pirmuose atsiminimuose mini, kad ši vyko jo bute *Villa Messidor*³⁰, tačiau datos nekonkretizuoja. Panašiu laiku išleistoje kitoje knygelėje jis nurodo gegužės 11–20 dienas³¹, bet XX a. ketvirtame–penktame dešimtmėčiais rašytuose atsiminimuose mini jau nusistovėjusią 1916 m. gegužės 31 – birželio 4 d. datą³². Šį neatitikimą galima paaiškinti 1920 m. išleisto veikalo tendencingumu – J. Gabrys savo veiklos apžvalgą tuomet spaudoje skelbė gindamasis nuo Lietuvos valdžios jam pareikštų kaltinimų organizavus valstybės perversmą 1919 m., todėl ankstesni įvykiai galėjo būti ne itin sureikšminti, arba dėliojami pagal jam pačiam tuo metu palankias schemas, kurias dabartiniam tyrėjui suprasti sudėtinga.

Juozas Gabrys įvardija pagrindinius pirmosios Loanos konferencijos tikslus, sutampančius su priimtais nutarimais: 1) Generalinio komiteto nukentėjusiems nuo karo šelpti likvidavimą; 2) rezoliuciją prieš vokiečių žiaurumus Lietuvoje; 3) L.I.B. perorganizavimą; 4) Lietuvos bažnytinės provincijos atskyrimą nuo Lenkijos; 5) Vilniaus universiteto atkūrimą³³. Keli iš šių klausimų jau buvo svarstyti Berno ir Hagos konferencijose, bet

²⁸ A. Steponaitis, *Tėvynėje ir pasauly...*, p. 100.

²⁹ *La Suisse libérale*, 1916 06 02; *Freiburger Nachsrichten*, 1916 06 03, nr. 130.

³⁰ J. Gabrys, *Vers l'Indépendance lituanienne...*, p. 106.

³¹ J. Gabrys, *Kodėl aš nerėmiau laikinosios Lietuvos valdžios? (1918–1919 mm.)*, [s. l.], 1920, p. 16.

³² J. Gabrys, *Tautos sargyboj...*, p. 168.

³³ Ten pat, p. 169–171.

šiuo atveju svarbiausia atrodo rezoliucija dėl Vokietijos pareigūnų elgesio, nors J. Gabrys ją vertina skeptiškai:

Daug laiko buvo pašvęsta aptarimui okupuotosios Lietuvos būklės. Padėtis Lietuvoj, vokiečių užimtoj, buvo sunki, žmonės labai skriaudžiami, šiuo klausimu buvo išnešta protesto rezoliucija ir buvo patariama apeliuoti į civilizuotą pasaulį prieš vokiečių žiaurumus. Aš, pritardamas šiai rezoliucijai, pasilikau skirtinos nuomonės kas dėl apeliavimo į civilizuotą pasaulį dėl vokiečių žiaurumų. Apeliuoti lengva, bet kaip paskui palaikyti santykius su vokiečiais ir su okupuotąja Lietuva; prie šio apeliavimo ypač spyrė pp. Yčas ir Karuža <...>³⁴

Juozas Gabrys nuo 1915 m. rudens Lietuvos interesus vienu metu bandė derinti su jam žinomomis Antantės ir Vokietijos politinėmis tendencijomis, laviruoti tarp šių šalių pareigūnų ambicijų ir tuo metu Šveicarijos lietuviams reikalingų sprendimų.

Taigi, šio veikėjo interesus būti „provokišku“ atrodo permainingas ir nevienaplanis, labiau praktinis ir finansinis, negu idėjinis. Nekvestionuojant, ar tikrai J. Gabrys dirbo kelioms užsienio žvalgyboms vienu metu³⁵, pastebėtina, kad greta to jis viešai skelbė daugybę tekstų, nenaudingų niekam, išskyrus lietuvius, taip dar labiau glumindamas tiek savo „darbdavius“, tiek kolegas lietuvių veikėjus. Tačiau galbūt toks veikimas buvo geriausias būdas apskritai ko nors pasiekti?

Norėdami atsakyti į šį klausimą, turime analizuoti konkrečius tekstus, svarstytus aptariamoje konferencijoje. Pilni pirmosios Lozanos konferencijos nutarimai išliko tik atsiminimuose: tą patį tekstą pateikia J. Purickis³⁶ ir M. Yčas³⁷. Sutrumpintas variantas yra pirmuosiuose A. Steponaičio atsiminimuose. *Pro Lithuania* ir *Litauen* leidiniuose šios konferencijos rezoliucijų nėra, o J. Gabrio archyve išliko tik vėlesnis prancūziškas sutrumpintas variantas, kuriame minima ir po mėnesio vykusio antroji Lozanos konferencija³⁸.

Lietuviškame nutarimų teksto variante yra dešimt punktų, kurie tikriausiai buvo išdėstyti pagal svarbą: 1) konferencija protestuoja prieš žiaurų vokiečių elgesį su Lietuvos gyventojais; 2) išklaušę Amerikos lietuvių delegatus skatina JAV organizacijas vienytis; 3) išklaušę J. Gabrio pranešimą apie aukų rinkimą, skatina tai tęsti; 4) siūlo likviduoti Generalinį komitetą; 5) išklaušę A. Steponaičio pranešimą apie *Lituanian* komiteto veiklą, skatina ją tęsti ir tapti Centrinio komiteto sekcija; 6) pritaria Amerikos prekybos bei pramonės bendrovės kūrimui, ji padėtų Lietuvos ekonominiam atstatymui; 7) pritaria M. Yčo pasiūlytam rusų valdžios sumanymui iš Amerikos į Prancūziją siųsti lietuvius

³⁴ Ten pat, p. 170.

³⁵ A. E. S e n n, *Garlawa...*, p. 414–417.

³⁶ J. P u r i c k i s, *min. veik.*, p. 48–49.

³⁷ M. Y č a s, *min. veik.*, p. 23–26.

³⁸ Les résolutions de la Conférence lithuanienne réunie à Lausanne du 28 Mai au 3 Juin 1916, *VUB RS*, f. 155, b. 996, [l. n.].

darbininkus; 8) nutaria reorganizuoti L.I.B. ir L.T.T. veiklą; 9) reikalauja įkurti lietuvišką arkivyskupiją Vilniuje ir vyskupiją Amerikoje; 10) paveda L.I.B. parengti memorandumą dėl lietuviško Vilniaus universiteto įkūrimo.

Prancūziškame tekste nurodyta kita konferencijos data (gegužės 28 – birželio 3 d.), skiriasi ir turinys, kuris sąmoningai išdėstytas atsižvelgiant į įvykius po konferencijos. Į tai atkreiptas dėmesys, kai XX a. ketvirtame dešimtmetyje Šveicarijoje dirbusiems lietuvių veikėjams ėmus publikuoti savo memuarus, tarpukario Lietuvos spaudoje užvirė polemika dėl senų valstybės kūrimo įvykių ir jų traktavimo. V. Bartuška, atsakydamas į J. Gabrio kritiką savo knygai „Nepriklausomybės erškėčių keliais“³⁹, šį kaltino specialiai slėpus pirmosios Lozanos konferencijos nutarimus, neskelbus viešai apie Lietuvoje vokiečių daromus nusikaltimus, nors konferencijoje buvo nuspręsta tai padaryti. Iš tiesų, galbūt todėl Šveicarijos lietuvių spaudoje nieko nerandame apie šią konferenciją, išskyrus trumpą žinutę *Litauen* apie Šveicarijos lietuvių tarybos įkūrimą⁴⁰.

Taigi, prancūziškame nutarimų variante iš devynių liko šeši punktai, atitinkantys atstovų veiklos ataskaitas ir po jų priimtas rezoliucijas, bei įrašyti du papildomi „sprendimai“ – dėl universiteto ir arkivyskupijos. Pirmuose šešiuose punktuose nėra nutarimo dėl darbininkų siuntimo, amerikiečių fondo ir J. Gabrio laiškų, prašant aukų Lietuvai. Užtat įterptas punktas apie visiškos Lietuvos nepriklausomybės (*l'indépendance complète*) reikalavimą ir pakeista kitų punktų išdėstymo tvarka. Pirmoje vietoje atsidūrė Generalinio komiteto likvidavimas, paskutinėje – vokiečių represijos Lietuvoje. Galima daryti prielaidą, kad šis dokumento variantas buvo skirtas ne viešumai, o konkrečiam adresatui – Vokietijos atstovybei Berne. Juolab kad po tekstu yra priedas, jog visi punktai buvo patvirtinti vėliau vykusioje antrojoje Lozanos konferencijoje, išskyrus 6-ąjį, kuris taktiniais sumetimais yra kenksmingas, todėl nuspręsta viešai jo neskelbti⁴¹. Šis faktas vėl skatina mąstyti apie J. Gabrio veiklos kontroversijas bei diplomatinio žaidimo priemones, kurios buvo taikomos nenuosekliai ir keičiant pozicijas, nesudarant vientisos provokiškos idėjinės linijos, o tik prie jos prisišliejant, kai tai paranku asmeniui ar tautiniams interesams.

Pats J. Gabrys 1916 m. pradžią įvardija kaip intensyviausią Šveicarijos lietuvių darbo laiką, kuris tęsėsi iki 1918 m. pabaigos, o Lozanos konferencijas – kaip konstitucines, t. y. nulėmusias lietuvių politinį veikimą užsienyje bei įgalinusias čia esančius atstovus

³⁹ V. Bartuška, „Sužeisto Lietuvos Achilo vaituliojimai.“ Atsakymas į P. Gabrio straipsnį, įdėtą Naujosios Romuvos n. 41, vardu „Mūsų nepriklausomybės ir erškėčių keliais“, *Naujoji Romuva*, 1937, nr. 46, p. 860.

⁴⁰ Der Ausschuss des litauischen Nationalrates in der Schweiz, *Litauen*, 1916, nr. 5, S. 139.

⁴¹ *Les décisions de cette Conférence ont été examinées à nouveau par la 2e Conférence de Lausanne du 1–3 Juillet. Tous les points ont été approuvés à l'exception du par.6 qui a été considéré comme nuisible au point de vue de la tactique.* Plg.: Les résolutions de la Conférence lithuanienne réunie à Lausanne du 28 Mai au 3 Juin 1916, *VUB RS*, f. 155, b. 996, [l. n.].

prisidėti prie naujos valstybės *teisėto* kūrimo⁴². Šią teisėtumo sampratą, žinoma, galime taikyti tik aiškindamiesi lietuvių veikėjų savivoką ir priimtų sprendimų argumentaciją, o ne kaip objektyvią kategoriją, apibrėžiančią konkrečios valstybės priklausymą jos piliečiams.

Antroji Lozanos konferencija

Antroji konferencija, vykusį Lozanoje 1916 m. vasarą, buvo svarbus lietuvių politinių veikėjų susitikimas, kuriame nustatytos darbo gairės atstovaujant Lietuvai užsienyje ir tikslai, kurių reikia siekti kovojant dėl nepriklausomybės. Šis renginys – tai tęstinio vyksmo, apėmusio ir pirmąją Lozanos konferenciją, ir III Tautų kongresą, sudėtinė dalis. Joje dalyvavę žmonės ir priimti nutarimai vėliau ne kartą minėti kaip padėję pagrindą Lietuvos valstybingumui, čia pradėtas kelti tarybos Lietuvos teritorijoje klausimas, kuris išspręstas tik 1917 m. pabaigoje. Šveicarijos lietuviai vėlesnės veiklos metais apeliuodavo į šios konferencijos nutarimus ir įgaliojimus kaip jų teisėtos veiklos pagrindą.

Atrodo, kad atsižvelgiant į amžininkų nurodomą svarbą, istoriografijoje ši konferencija turėtų būti minima ir aptariama kaip vienas pagrindinių Šveicarijos lietuvių veiklos momentų, tačiau naujausioje istorijos sintezėje šis įvykis apskritai nepaminėtas⁴³. Dalyje biografių, tyrinėjančių susitikime dalyvavusių lietuvių veiklą, rašoma apie 1916 m. įvykius, tačiau antroji Lozanos konferencija taip pat pranyksta tarp kitų siužetų. Pavyzdžiui, J. Purickio biografės tiesiog perrašo M. Yčo (nedalyvavusio konferencijoje) versiją⁴⁴, o knygoje apie Konstantiną Olšauską akcentuojamas III Tautų kongresas, o ne lietuvių pasitarimai. Taip pat K. Olšausko biografijoje netiksliai įvardijamos konferencijoje dalyvavusių žmonių pavardės ir įkurtų organizacijų pavadinimai⁴⁵. J. Skirius, pasakodamas apie J. J. Bielskio veiklą, pamini jo, kaip Amerikos delegato, dalyvavimą ir to svarbą kuriamų organizacijų legitimumui, bei pagrįstai pastebi, kad neturint išsamios konferencijų metu vykusių diskusijų medžiagos, sunku rekonstruoti dalyvių interesus ir požiūrius⁴⁶.

Kiti jau minėti istorikai visgi ryžosi rekonstruoti antrosios Lozanos konferencijos aplinką. Pavyzdžiui, R. Lopata šią konferenciją vertina kaip susitikimą dėl „tolimesnės politinės veiklos ir jos koordinavimo“⁴⁷, o kitame straipsnyje rašo, kad tai buvo „Generolų komitetą“ likviduojanti konferencija, kurioje nuspręsta nebepalaikyti jokių ryšių su lenkų

⁴² J. G a b r y s, *Kodėl aš nerėmiau...*, p. 20–21.

⁴³ *Lietuvos istorija*, t. 10, d. I, p. 67–73.

⁴⁴ A. G a i g a l a i t ė, J. Ž e i m a n t i e n ė, *min. veik.*, p. 27–28.

⁴⁵ V. P u k i e n ė, *Prelatas Konstantinas Olšauskas...*, p. 98–101.

⁴⁶ J. S k i r i u s, *Julius J. Bielskis...*, p. 30.

⁴⁷ R. L o p a t a, *Lietuvių politinių centrų sąveika...*, p. 263.

intelektualais Šveicarijoje⁴⁸. 1996 m. išleistoje knygoje istorikas pateikia identišką konferencijos aprašymą, tik prideda, jog visi nutarimai buvo reakcija į Vokietijos politikos vingius, ir lietuviams buvo naudinga pradėti veikti palankiai šios šalies interesams, laikinai suspenduojant antivokiškas nuotakas ir pasisakymus⁴⁹. Visi istorikai pabrėžia ypatingą konferencijos slaptumą ir delegatų iš kelių lietuvių emigracijos centrų bei pačios Lietuvos dalyvavimą⁵⁰, taip parodydami, kad šis įvykis yra svarbus, tik vis dar nepakankamai analizuotas ir įvertintas.

Kaip ir kitų konferencijų atveju Loanos II konferencijos data istoriografijoje ir atsiminimuose šiek tiek varijuoja. Tačiau didžiausias nurodomas dienų intervalas – 1916 m. birželio 30 – liepos 4 d.⁵¹ Tad tikėtina, kad būtent per tą savaitę buvo priimti svarbiausi nutarimai ir pradėti rengti memorandumai, nes vieni veikėjai privalėjo grįžti į Lietuvą ir ten tęsti darbus⁵², kiti buvo atskaitingi JAV lietuvių organizacijoms, todėl taip pat išvyko iš Šveicarijos⁵³. Tiesa, A. Steponaitis savo pirmuose atsiminimuose mini konferenciją vykusią liepos 2–4 dienomis⁵⁴. Kadangi panaši data (liepos 2–3 d.) nurodyta ir oficialiuose dokumentuose⁵⁵, dar kartą grįžtame prie minties, kad kelias dienas vykusios diskusijos viešumai buvo pateikiamos dažniausiai joms pasibaigus – tiek dėl delegatų saugumo, tiek dėl to, kad už nutarimus iš tiesų balsuota po ilgų diskusijų ir dokumentų svarstymo, susitikimų pabaigoje.

Kalbėdamas apie konferencijos dalyvius, R. Lopata mini „platesnįjį“ dalyvavusių ratą, galime sakyti, potencialiai galėjusių dalyvauti arba kviestų į renginius Šveicarijoje 1916 m. vasarą: tai A. Smetona, S. Kairys, J. Šaulys (delegatai iš Lietuvos), J. Gabrys, J. Purickis, V. Daumantas, A. Steponaitis (Šveicarijos organizacijų veikėjai), J. J. Bielskis ir V. Bartuška (Amerikos lietuvių atstovai), taip pat J. Tumėnas, S. Šalkauskis⁵⁶ ir K. Prapuolenis⁵⁷.

⁴⁸ R. Lopata, *Lietuvių politinės grupuotės...*, p. 86.

⁴⁹ R. Lopata, *Valstybingumo raida...*, p. 102–103.

⁵⁰ P.vz.: P. Čepėnas, *Naujųjų laikų...*, II d., p. 428.

⁵¹ R. Lopata, *Lietuvių politinių centrų sąveika...*, p. 263; J. Gabrys, *Tautos sargyboj...*, p. 194–197; J. Purickis, *Lietuvių veikimas Šveicarijoje...*, p. 51; A. Steponaitis, *Tėvynėje ir pasauly...*, p. 100–101.

⁵² Tiesa, Petras Klimas savo dienoraštyje mini, kad lietuvių delegacija užtruko grįžti į Vilnių ir kelias savaites keliavo po Vokietiją, lydima Reichstago nario, prūsų lietuviu Vilhelmo Steputaičio. Plg.: P. Klimas, *Dienoraštis. 1915–1919*, Chicago, 1988, p. 118–123.

⁵³ V. Bartuška, *Lietuvos nepriklausomybės...*, p. 101, 132; J. J. Bielskis, *Delegatų kelionė...*, p. 82–83.

⁵⁴ A. Steponaitis, *Atsiminimai...*, p. 55.

⁵⁵ Les résolutions de la Conférence lithuanienne réunie à Lausanne du 28 Mai au 3 Juin 1916, *VUB RS*, f. 155, b. 996, [1. n.].

⁵⁶ P.vz.: J. Gabrys nepamena, ar S. Šalkauskis dalyvavo visuose posėdžiuose, ar tik tuose, kur svarstytas „Generalinio komiteto“ klausimas. Plg.: J. Gabrys, *Tautos sargyboj...*, p. 197.

⁵⁷ R. Lopata, *Lietuvių politinių centrų sąveika...*, p. 263.

Paskutiniai trys asmenys iš tikrųjų galėjo lankytis kai kuriuose posėdžiuose, apie K. Prapuolenio atvykimą ir dalyvavimą yra šiek tiek žinių⁵⁸, tačiau abejotina, kad jų nuomonė buvo reikšminga priimant sprendimus ir formuojant tolesnę organizacijų veiklą⁵⁹.

Atsiminimuose konferencijos nutarimus išsamiausiai aptaria J. Purickis, nors, žinoma, J. Gabrys pateikia daugiau detalių, susijusių su susirinkimų organizavimu ir konkrečių asmenų pažiūromis. Tuo tarpu J. Purickis išvardija Lozanos II konferencijos nutarimus:

Birželio 30 – liepos 4 d. buvo atlikta antroji Lozanos konferencija, kuriai pirmininkavo p. A. Smetona, sekretoriavo J. Purickis. Šita konferencija buvo slapta ir jos tikslas – vidaus reikalų, lygiai užsieniuose, lygiai pačioj Lietuvoj sutvarkymas. Pirmiausia buvo peržiūrėti ir ratifikuoti ankstybesnių konferencijų nutarimai ir priimtos šitokios rezoliucijos:

- I. Ratifikuoti Lozana I konferencijos nutarimai (išskyrus I apie vokiečių elgimąsi LT ir VII apie darbininkų gabenimą iš Amerikos į Prancūziją);
- II. L.I.B. ir Taryba: a) greičiau siųsti narius į ALTT; b) Taryba – slapta, Biuras – viešas, tik nariai slepiami; c) visi nariai gauna pilną išlaikymą; d) Tarybos narius išlaiko srovės, o Biurą bendrai, plius skiriamas atstovas Berlyne;
- III. Pinigų rinkimas: a) skiria srovės iš savo fondų; b) reikia nustatyti, kad kiekvienas lietuvis skirtų kokį nors nuošimtį politikos reikalams;
- IV. Visas politikos veikimas ir Tarybos fondas – Šveicarijoje;
- V. Lietuvoje stinga: a) mokytojų – gamenti mergaites iš Rusijos; b) gydytojai pabėgo arba kariauja; c) reikia steigti bankus, bet nėra buhalterių; d) galima perimti pramonę iš pabėgusių žydų, bet nėra kam; e) nėra inteligentų ir amatininkų; reikia visus gamenti š Rusijos ir JAV.
- VI. Politinio takto klausime konferencija nutaria laikytis deklaracijos, paskelbtos tautų konferencijoj (27–29 d. birželio mėn. 1916 m. Lozanoj), būtent: siekti politinės nepriklausomybės atgavimo.

Tačiau statant nepriklausomybės obalsį kaip aukščiausią idealą, konferencija mato ir kitokių politinio Lietuvos egzistavimo galimumų, dėl to ragina tuos galimumus svarstyti ir prie jų ruoštis, kad taip virtus, jog karas atneštų ir negeistas politinės buities sąlygas, Lietuva ir medžiagiškai ir dvasiškai būtų stipri ir pasirošusi visada saugoti ir kovoti už savo individualinę tautybę ir kultūrą.

Patvirtinta, kad reikia kuo greičiau nakinti „Generolų“ komitetą⁶⁰.

Nors tiek M. Yčas, tiek A. Steponaitis savo atsiminimuose atkartoja J. Purickio į istoriografiją įvestas formuluotes, kiekvienas prideda keletą įdomių pastabų. M. Yčas

⁵⁸ Ten pat; R. L o p a t a, *Valstybingumo raida...*, p. 102.

⁵⁹ M. Yčas (nebuves tuo metu Šveicarijoje) tvirtina konferencijoje dalyvavus Maironį ir Olšauską, kaip delegatus iš Lietuvos, bet šį jo netikslumą ištaiso tiek J. Gabrys, tiek A. Steponaitis. Plg.: M. Y č a s, *min. veik.*, p. 26–27; J. G a b r y s, *Tautos sargyboj...*, p. 195–197; A. S t e p o n a i t i s, *Atsiminimai...*, p. 55.

⁶⁰ J. P u r i c k i s, *Lietuvių veikimas Šveicarijoje...*, p. 51.

teigia, kad Aukščiausios lietuvių tarybos reorganizacija ir Informacijos biuro išplėtimas buvo kaip „*sui generis* konstitucija, kurios laikėsi užsienyje susikūrusios lietuvių organizacijos. Kaip matysime iš žemiau paduotų II–sios Lausannos konferencijos rezoliucijų, ji nieko naujo, esminio, kas lietė organizuotą lietuvių veikimą užsienyje, nepriėmė, tiktai papildė ir kai kurias detales išvystė. Bet mes čia jau randame nutarimus, reikalaujančius Lietuvai pilnos nepriklausomybės“⁶¹. M. Yčas daro išvadą, kad nedalyvaujant Rusijos lietuvių delegatui, buvo galima elgtis laisviau ir priimti visiškos nepriklausomybės deklaraciją, lyginant su aptakia pirmosios Lozanos konferencijos formuluote. Tiesa, tokia mintis tikriausiai išsakyta norint sureikšminti savo vaidmenį – kaip jau rašėmė, ir pirmosios Lozanos konferencijos nutarimuose minima nepriklausomybė⁶². O A. Steponaitis savo vėlesniame pasakojime nuosekliai rašo apie tai, kaip sekėsi vykdyti konferencijų nutarimus ir siekti proporcingo lietuvių tautos atstovavimo:

Pritarta kolegijinei tarybai ir jos būstine numatyta Šveicarija. <...> Tokios tarybos, kokia buvo numatyta abejose konferencijose Lausanne nepavyko sudaryti, nes ne visos grupės ėmėsi pastangų patelkti lėšų savo atstovui atsiųsti ir išlaikyti. Iš Lietuvos vokiečiai nieko ilgesniam laikui į Šveicariją neišleido. Atvyko tiktai iš Rusijos nukentėjusiems nuo karo remti komiteto atstovas kun. K. Olšauskis. Amerikiečiam lietuviams katalikams atstovavo kun. dr. V. Bartuška, po konferencijos Lausanne grįžęs į JAV ir vėl atvykęs. Jis buvo išlaikomas Amerikos lietuvių katalikų sutelkto tautos fondo lėšom. Tasai fondas parėmė ir Informacijos biurą ir kitus kovos už Lietuvos laisvę darbus. Sumanytoji taryba vis dėlto buvo sudaryta, **bet ne sroviniu pagrindu, o asmeniniu**: iš žmonių, kurie tom sąlygom galėjo dirbti. Ją sudarė: V. Bartuška, Vl. Daurmantas, J. Gabrys, K. Olšauskis ir J. Purickis. Ji veikė kaip lietuvių tautos tarybos delegacija. Tuo vardu buvo pasirašomi įvairūs memorandumai. Praktiškai dirbo minėtas Informacijos biuras, kuriam ir man teko talkinti⁶³.

Vertėtų įsidėmėti šiuos šešis asmenis (tarp jų ir A. Steponaitį) – tai buvo žmonės, 1916–1918 m. tęsę lietuviškos politinės idėjos garsinimo darbą, kai kurie neapleidę savo įsipareigojimų netgi 1919 m., jau susikūrus Lietuvos valstybei.

Tuo tarpu J. Gabrys dar kartą skaitytojui primena savo svarbų vaidmenį Lietuvos kūrimo įvykiuose: „Užsibaigus Rusijos pavergtųjų tautų konferencijai, aš sumaniau pasinaudoti buvimu Lausanne‘j Lietuvos delegatų A. Smetonos, J. Šaulio, S. Kairio ir amerikiečių Dr. Bielskio ir Dr. Bartuškos. idant aptarus Lietuvos reikalus. Tad suvaidinau trečiąją Lausannes lietuvių konferenciją.“⁶⁴ Čia taip pat išsamiai atpasakojamos Šveica-

⁶¹ M. Yčas, min. veik., p. 26–27.

⁶² Les résolutions de la Conférence lithuanienne réunie à Lausanne du 28 Mai au 3 Juin 1916, *VUB RS*, f. 155, b. 996, [l. n.].

⁶³ A. Steponaitis, *Tėvynė ir pasauly...*, p. 100–101.

⁶⁴ J. Gabrys, *Tautos sargyboj...*, p. 194.

rijoje veikusių organizacijų pertvarkos intencijos: J. Gabrio vadovaujamo L.I.B. papildymas dviem nariais ir Aukščiausios lietuvių tautos tarybos įtvirtinimas, kurios dalimi tapo J. Gabrio įkurta L.T.T., pavadinta būsimos tarybos nuolatine delegacija⁶⁵.

Kitas įdomus momentas – kalbėjimas apie Lietuvos nepriklausomybės viešą paskelbimą III Tautų kongrese, kurio metu išryškėję nepriklausomybės siekio vertinimai buvo aptarti ir Lozanos II konferencijoje. J. Gabrys teigia: „Šioj konferencijoj daug ginčų sukėlė politinė mūsų orientacija. Lietuvos delegatai J. Šaulys, S. Kairys ir ypač p. A. Smetona labai skeptiškai žiūrėjo į mūsų nepriklausomybės iškilmingą paskelbimą tautų kongrese <...> jų nuomone, daugiausiai į ką mes galėjome pretenduoti, tai į kultūrinę autonomiją Vokietijos ribose. <...> Pilnai įtikinti juos man vis tiek nepavyko, jie matė skaudžią Lietuvos realybę ir nenorėjo pasiduoti „svajonei“⁶⁶. J. Gabrio prieštaravimą A. Smetonos ir jo kolegų nuomonei, kad 1916 m. vasarą reikalauti Lietuvos nepriklausomybės buvo per anksti, galime interpretuoti kaip vėliau išsiplieskusio jų konflikto užuomazgą. Tačiau čia taip pat galima pastebėti skirtingus Lietuvos lietuvių ir Šveicarijos lietuvių požiūrius į valstybės kūrimo perspektyvas: J. Gabrys, svarstęs teoriškai ir tik iš pasakojimų žinojės apie materialinę ir socialinę tėvynės padėtį, yra daug optimistiškesnis. Vilniečiai, patyrę daugiau sunkumų politiniame darbe, nemato taip greit pasikeisiant nei Vokietijos politikos, juolab karo sąlygomis, nei lietuvių sugebėjant iš karto imtis valdyti ir vadovauti savarankiškai valstybei. Kita vertus, J. Gabrio požiūris platesnis, labiau sąlygotas tarptautinės politikos niuansų stebėjimo palaikant ryšius su Vokietijos užsienio reikalų ministerijos pareigūnais bei veikia *Tautų biure (Office des Nationalités)*, o A. Smetonos ir jo kolegų – lokalesnis, konservatyvesnis, siūlantis eiti lėtuju laisvės atgavimo keliu. Vėlesni įvykiai parodys, kur nuvedė ši idėjinė perskyra, tačiau svarbiausias momentas 1916 m. kontekste – nepriklausomybė buvo matoma kaip būtina sąlyga ir ateities projekas, nors ne visų vienodai suvoktas laike, nevienodais tempais turėjęs būti įgyvendinamas.

Lietuvos atkūrimo projektas

Tolesnei politinei komunikacijai ir jos tinklų kūrimui buvo svarbūs projektai, atsiradę po nagrinėtų lietuvių konferencijų Šveicarijoje. Jie apibrėžė, kokia valstybė ateityje turėtų būti sukurta ir kokia politinė santvarka joje turėtų būti. Norėdami aiškiau pamatyti 1916 m. Šveicarijos lietuvių centre vystytas valstybės idėjas, turime pažvelgti į *išoriniam* informavimui skirtus dokumentus. Tam pasirinkome istoriografijoje išsamiai nenagrinėtą 19 puslapių „Memorandumą dėl nepriklausomos Lietuvos atkūrimo“ (*Mémoire relatif*

⁶⁵Ten pat; J. Gabrys, *Kodėl aš nerėmiau...*, p. 20–21; J. Gabrys, *Vers l'Indépendance...*, p. 170–172.

⁶⁶J. Gabrys, *Tautos sargyboj...*, p. 194–195.

a la Reconstituion de la Lithuanie Indépendante), kuris ir reprezentuoja sampratą apie buvusią ir būsimąją Lietuvos valstybę⁶⁷.

Tiesa, apie kelis memorandumus, rengtus Vokietijos valdžiai, istoriografijoje užsi-
menama ir remiamasi atsiminimuose pateiktais planais tokius dokumentus kurti⁶⁸. Nu-
rodoma, kad vienas memorandumas, kuriame kritikuoti vokiečių valdžios žiaurumai
Lietuvoje, buvo išsiųstas dar 1916 m. vasarą⁶⁹, o kitas, išsamiau pasakojęs apie lietuvius
ir Lietuvą, buvo parengtas šiek tiek vėliau⁷⁰. Štai kaip jį 1920 m. apibūdina J. Gabrys,
prisiimdamas šios „brošiūros“ autorystę:

Tas memuaras, išleistas ribotu sunumeruotų egzempliorių kiekiu, buvo išsiųstas su paaiš-
kinamuoju laišku visų Berne akredituotų ambasadų vadovams, kad šie perduotų savo šalių
vyriausybėms. Šių „siuntinių“ pasėkmės buvo gana skirtingos. Dauguma neutralių šalių ir
Centrinių valstybių patvirtino gavę ir padėjo.⁷¹

Asmeniniame J. Gabrio archyve rasti keli būtent vėlesnieji egzemplioriai: pradžioje
nurodytas tiražas buvęs 250 egz., 50 egz. išspausdinta ant geresnio „olandiško“ popie-
riaus, o kiti paprastesni. Knygutė parengta tikrai reprezentatyviai – su trimis žemėlapiiais,
perrišta lietuviškos vėliavos spalvų juostelėmis⁷².

Kaip minėta, pirmiausia šis dokumentas rengtas kaip pasiūlymas vokiečių valdžiai
dėl Lietuvos savarankiškumo kūrimo ir sujungimo su Kuršu perspektyvų. Štai kas ra-
šoma Lietuvių tautos tarybos vardu Vokietijos reichskancleriui Theobaldui von Beth-
mannui-Hollwegui prie memorandumo pridėtame 1916 m. rugsėjo 25 d. laiške: „Argi
ne puiki galimybė dabar ir visiems laikams sukurti būsimo režimo Lietuvoje ir Kurše
projektą? Projektą, kuris visapusiškai atsižvelgtų tiek į teisėtą mūsų tautos siekiamybes,
tiek į Vokietijos interesus, tiek ir kitų kaimyninių tautų siekius.“⁷³ Turime paminėti, kad
projektas, siųstas kitų šalių diplomatams, nuo šio skiriasi tik pateikimu, o ne turiniu, todėl
atkreipsime dėmesį į pagrindinius dalykus, bendrus abiem versijoms.

⁶⁷ Mémoire relatif a la Reconstituion de la Lithuanie Indépendante, *VUB RS*, f. 155, b. 992 [l. n.].

⁶⁸ P. Čepėnas, min. veik., p. 428; J. Gabrys, Mūsų nepriklausomybės genezė..., p. 205: „Mes, šveicariečiai, ėmėmės tuoj darbo: nutarėm parašyti 3 memorandumus: 1) atstatyti Lietuvos valstybei, 2) įkurti Vilniaus arkivyskupijai, kaip Bažnyčios vienetui ir 3) atnaujinti Vilniaus universitetui. Pirmąjį memorandumą parašyti apsiėmiau aš, antrąjį ir trečiąjį J. Purickis.“

⁶⁹ J. Gabrys, Mūsų nepriklausomybės genezė..., p. 205: „Mano memorandumas buvo parašytas rugpjūčio pabaigoj, paskui perrašius mašinėle ir įvardinus „Memoire concernant la reconstitution de l'Etat Lithuanienne“, jo 2 egz. buvo per Vokietijos Berno ambasadorių Rombergą įteikti Lietuvių Tautos Tarybos delegacijos vardu Vokietijos kancleriui ir užs. reik. Ministeriui.“

⁷⁰ J. Gabrys, *Tautos sargyboj*, p. 206–209.

⁷¹ J. Gabrys, *Vers l'Indépendance...*, p. 171–172.

⁷² Mémoire relatif a la Reconstituion de la Lithuanie Indépendante, *VUB RS*, f. 155, b. 992 [l. n.], p. 4.

⁷³ *Politisches Archiv des Auswärtigen Amts* (toliau – *PA AA*), RAV Bern 802, L244967.

Antano Steponaičio atsiminimai patvirtina iškeltą hipotezę apie memorandumo išleidimo laiką ir turinį:

Memorialais siekta užbėgti lenkam už akių. 1916 metų pabaigoje buvo paruošti memorandumai ir įteikti Britanijos ministeriui pirmininkui David Lloyd George, Prancūzijos – Aristide Briand, Rusijos – Trepovui. Tie raštai, kuriuose buvo dėstomas Lietuvos nepriklausomybės reikalas ir atmetamos lenkų pretenzijos, buvo gana ilgi (apie 14 pusl.). Buvo nušviesta dabartinė situacija, praeitis, lenkų kėsmai. Pridėti 3 žemėlapiai, kurie rodė istorinę Lietuvą XV, XVI–XVIII amž. ir naujų laikų⁷⁴.

Tačiau J. Purickis pabrėžia, kad dokumentas siųstas visų šalių ambasadoriams, išskyrus Rusijos:

Memorialas buvo parašytas prancūzų kalba, gražiai atspausdintas ir išsiuntinėtas visų valstybių galvoms, ministeriams pirmininkams, užsienių reikalų ministeriams ir žymesniems politikams. Iš daugelio adresatų gauti atsakymai, kad memorialas gautas ir priimtas dėmesin. Tik į Rusiją memorialas nebuvo pasiųstas. Išeinant iš to, kad memorialas siunčiamas žmonėms, kurie maža turi laiko ir ilgesnio dalyko gal nė skaityti nenorės, jis buvo trumputis, užėmė apie 15 spaudos puslapių. Jame buvo trumpai apibrėžta Lietuvos praeitis, paduotos etnografinės Lietuvos sienos, įvairios statistinės žinios ir, pagaliau, konferencijų rezoliucijos, reikalaujančios Lietuvai nepriklausomybės⁷⁵.

Nors atsiminimuose pateikiama medžiaga pasikliauti galime tik iš dalies, atkreiptinas dėmesys į keliomis dienomis anksčiau spaudoje Aukščiausiosios lietuvių tautos tarybos (toliau – ALTT) Nuolatinės delegacijos vardu pasirodžiusią žinutę, kurioje paaiškinta frazė „užbėgti lenkam už akių“. Pranešime teigiama, kad Suvalkų gubernija teisėtai atskirta nuo būsimos Lenkijos, nes tai – istorinės ir etnografinės lietuvių žemės. Tačiau taip pat pabrėžiama, kad šios teritorijos prijungimas prie Prūsijos būtų žalingas ne tik lietuvių tautos gyvybingumui, bet ir bendrai tautų vientisumo principui⁷⁶. Tai ką daryti ir kaip siekti ginčytinų teritorijų priskyrimo lietuvių įtakos zonai, jeigu tokios zonos kol kas išvis nėra? Todėl aptariamą dokumentą matome kaip skirtą apibrėžti šią koncepciją ir parodyti Šveicarijos lietuvių poziciją dėl ateities Lietuvos vizijos. Atsiminimuose pateikiama ribota informacija lemia, kad aptiriamas dokumentas gali būti tik viena iš tuo metu viešumoje atsidūrusių komunikatų versijų, bet trūkstant tiesioginių 1916 m. vasaros įvykių šaltinių, iš jo galima daug sužinoti apie to meto politinę Šveicarijos lietuvių vaizduotę.

Šį memorialą sudaro trys dalys: įžanga, kurioje skelbiama, kad tai leidinys, apeliuojantis į nepriklausomos Lietuvos kūrimo galimybę, besiremiantis karo metu įvairių šalių lyderių išreikšta pozicija, kad tai tautas išlaisvinsiantis karas; antroji dalis, pavadinta

⁷⁴ A. Steponaitis, *Tėvynėje ir pasauly...*, p. 106.

⁷⁵ J. Purickis, *Lietuvių veikimas Šveicarijoje...*, p. 51.

⁷⁶ *Gazette de Lausanne*, 1916 09 21, nr. 261.

„Nepriklausomos Lietuvos atstatymas“, kurioje pasakojama istorinė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės raida, žlugimas, okupacijos ir pareiškiamas noras kurti naują valstybę neatsiribojant nuo istorinio pamato; ir trečioji – „Galimi prieštaravimai“ – siekianti nušviesti tarptautinę situaciją ir lietuvių–lenkų konfliktą dėl buvusios bendros valstybės palikimo.

Antroje dalyje pateikiama istorinės Lietuvos gyvenimo interpretacija labai artima Berno konferencijoje išdėstytoms nuostatomis – LDK istorija pasakojama kaip lenkų skriaudų lietuviams istorija. Toks pats yra ir Liublino unijos, ir kaltųjų dėl valstybės žlugimo vertinimas⁷⁷. Toliau tekste iš tiesų aptinkame cituojamas abi Berno konferencijos nutarimų dalis, kuriose pabrėžiamas istorinis Lietuvos valstybės savarankiškumas ir privalomas atskirumas nuo Lenkijos⁷⁸. Taip pat įterpiami Hagos konferencijos nutarimai, turintys parodyti, kad lietuviai niekada nebuvo Rusijos imperijos integrali dalis, o šiuo metu yra vėl pasirengę atsiskirti bei nenori prisidėti prie jokių kitų valstybinių darinių⁷⁹.

Kyla klausimas, kokia ateities valstybė projektuojama šiame dokumente. Pirmiausia aptariamas teritorinis kriterijus – būsimą Lietuvos valstybę turėtų sudaryti to meto Vokietijos okupuota teritorija, vadinama Oberostu, o tiksliau: „Lietuvos valstybė turėtų būti sudaryta iš Rusijos Imperijos provincijų, kurios šiuo metu vadinamos Vilniaus, Kauno, Gardino gubernijomis, Naugarduko sritimi Minsko gubernijoje, Suvalkų gubernija ir dalimi Lomžos gubernijos, iki Lyk ir Narev upių.“⁸⁰ Toliau minima, kad tai buvusios LDK branduolys ir prie jo būtina prijungti Kuršą, nes latviai – gimininga lietuviams tauta, be to, tai irgi Vokietijos užimta teritorija⁸¹. Po šių argumentų pateikiama tikrovės neatitinkanti statistika apie lietuvių skaičių minėtose žemėse: iš viso jų esą buvę 65 %, o kai kuriose Kauno, Suvalkų ir Vilniaus gubernijų provincijose – net 95–99 %⁸². Atkreiptinas dėmesys, kad tai ypač pabrėžiama kalbant apie Suvalkų ir Vilniaus regionus – labiausiai ginčytinas teritorijas, iš tiesų, tuo metu mažiausiai lietuviškas.

⁷⁷ Mémoire relatif a la Reconstituion de la Lithuanie Indépendante, *VUB RS*, f. 155, b. 992 [l. n.], p. 7–9; Résolutions de la conférence des patriotes lithuaniens réunis à Berne du 1er au 5 mars, *Pro Lithuania*, 1916, nr. 2–3, p. 68–69.

⁷⁸ Mémoire relatif a la Reconstituion de la Lithuanie Indépendante, *VUB RS*, f. 155, b. 992 [l. n.], p. 14, 19; Résolutions de la conférence des patriotes lithuaniens réunis à Berne du 1er au 5 mars, *Pro Lithuania*, 1916, nr. 2–3, p. 69.

⁷⁹ Ten pat, p. 11–12; Résolutions des délégués lithuaniens réunis à la Haye les 25–30 avril, ten pat, 1916, nr. 4–7, p. 106–107.

⁸⁰ Mémoire relatif a la Reconstituion de la Lithuanie Indépendante, *VUB RS*, f. 155, b. 992 [l. n.], p. 15.

⁸¹ Šį niuansą J. Gabrys komentuoja kaip buvusį parankų ir Vokietijos valdžiai: „Mat Kuršas prijungti prie Lietuvos valstybės buvo projektuojamas oportunistiniais ir politiniais sumetimais: tada frontas ėjo kairiuoju Dauguvos krantu ir tebuvo užkariautas tiktai Kuršas, likusioji Latvijos dalis dar buvo rusų, žinomas mums buvo ir vokiečių nusistatymas sujungti Lietuvą su Kuršu idant naujai sukurtasai administratyvinis ir politinis vienetas būtų jiems lengviau administruoti.“ J. G a b r y s, *Mūsų nepriklausomybės genezė...*, p. 205.

⁸² Mémoire relatif a la Reconstituion de la Lithuanie Indépendante, *VUB RS*, f. 155, b. 992 [l. n.], p. 16.

Šiame dokumente lietuviams tinkamiausia valdymo forma laikoma konstitucinė monarchija, turinti būti atsvara jau kartą valstybės žlugimu pasibaigusiam „lenkiškam anarchistiniam parlamentarizmui“⁸³. Nors dar nepasakoma, kokios dinastijos valdovą lietuviai turėtų pasikviesti, tačiau siūlomas princas iš užsienio, sekant kitų atsikūrusių monarchijų pavyzdžiu, nes nenorima į sostą sodinti „sulenkėjusio gediminaičio“⁸⁴. Toliau rašoma, kokios Rusijos imperijos panaikintos lietuviškos valdžios institucijos turėtų būti atkurtos – Seimas ir Tribunolas – ir nepamirštama akcentuoti Vilniaus, kaip „šventos kiekvienam lietuviui sostinės“.

Trečiojoje memorialo dalyje bandoma atremti du pagrindinius argumentus, kodėl lietuviai neturėtų atkurti savo valstybės – tai nesubrendęs tautos politiškumas ir Lenkijos interesai atkurti Abiejų Tautų Respubliką. Reikėtų pabrėžti, kad pirmojo punkto paneigimui ir buvo skirta istorinė memorialo dalis, o antrajam – Lietuvių konferencijų nutarimai ir griežtas atsiribojimas nuo bendrų su Lenkija projektų. Pabaigoje pateikiama antra Berno konferencijos nutarimų dalis, kurioje tai dar kartą akcentuojama ir kreipiamasi į tarptautinę bendruomenę su prašymu sutrukdyti Lenkijai uzurpuoti lietuviškąjį valstybingumą⁸⁵.

Norint aptartą dokumentą įvertinti platesniame kontekste, reikėtų atkreipti dėmesį dar į keletą dalykų. Iki šiol šis dokumentas istoriografijoje mažai nagrinėtas: R. Lopata užsimeina apie jo įteikimą diplomatams ir trumpai nupasakodamas turinį teigia, kad „lietuviai deklaravo savo restitucinę programą. <...> Jame [memorandume] išdėstyti teiginiai, nors ir negatyviai, vis dėlto priminė buvusios unijinės valstybės tradicijų gyvybingumą“⁸⁶. Amerikiečių istorikas Viktoras Sukiennieckis taip pat trumpai aptaria teritorinius, valdymo formos ir savarankiškumo lygmens reikalavimus, lietuvių išsakytus dokumente, ir labiausia pabrėžia jų antilenkiškumą, siejamą tiek su šios krypties J. Gabrio pozicija, tiek su tokios retorikos palankumu Vokietijos valdžiai⁸⁷. Matydami šį memorandumą kaip nuoseklios veiklos rezultatą, turėtume sutikti su antrąja nuomone, kad būtent *atsiskirti* nuo ateities Lenkijos ir nebesitapatinti su praeities Rusija buvo svarbiau, negu gaivinti unijines tradicijas, svarstant jas naujosios epochos įvykių sūkuryje.

Būtent šios tarptautinių interesų erdvės apibūdinimui R. Lopata, rašydamas politinių sprendimų istoriją, skiria daugiausia dėmesio kalbėdamas apie 1916 m. antrosios pusės veiklą tiek tarp Šveicarijos lietuvių, tiek Vilniuje ir Kaune⁸⁸. Jo nuomone, vasarą

⁸³ Ten pat, p. 17.

⁸⁴ Ten pat.

⁸⁵ Ten pat, p. 19.

⁸⁶ R. L o p a t a, Lietuvos valstybingumo raida..., p. 115.

⁸⁷ W. S u k i e n n i c k i, min. veik., p. 228–230.

⁸⁸ Petro Klimo dienoraščio 1916 m. spalio 10 d. įrašė taip pat užfiksuotas nusivylimas, neįvykus jokiems 1916 m. vasarą žadėtiems teigiamiems pokyčiams: „Apskritai per tą mėn. ūpas baisiai bergždžias, sunykęs, kvailas ir piktas. Tarytum vis ko lauki.“ P. K l i m a s, min. veik., p. 126–127.

parodytas dėmesys galimam Lenkijos valstybės atkūrimui, kuriuo Vokietijos ir Rusijos vadovai manipuliavo kaip svirtu galimoms separatinės taikos deryboms, laikinai buvo užgožęs Lietuvos klausimą aukščiausiose politinėse sferose⁸⁹. Nors po Lozanos konferencijų ir III Tautų kongreso tarp lietuvių tikėtasi tęstinio santykio tiek kuriant bendrą organizaciją Šveicarijoje, tiek komunikuojant su karine bei civiline Vokietijos valdžia, parodytos dėmesio užuominos greitai nukrypo būtent į Lenkijos satuso svarstymą. Taigi R. Lopata kitame straipsnyje 1916 m. įvykius po konferencijų apibūdina kaip „nutrūks-tančią politinių centrų sąveiką“⁹⁰.

Tokį įvykių scenarijų patvirtina ir J. Gabrio susirašinėjimas su Vokietijos atstovybės Berne vadovu Gisbertu von Rombergu bei šio pokalbiai su kitais vokiečių pareigūnais apie lietuvius. Į J. Gabrio bandymus į Šveicariją išsikviesti baroną Friedrichą Roppą ar Vokietijai tarnaujantį karininką Steputaitį aptarti „labai svarbių reikalų“ atsakinėjama, kad šie neturi laiko ir yra užsiėmę daug svarbesniais klausimais, todėl siūloma viską aptarti raštu ir dar šiek tiek palaukti su veiksmais⁹¹. Tikriausiai suprasdamas, kad netgi asmeniniai laišakai yra daugelyje grandžių tikrinami ir kopijuojami, J. Gabrys taip ir ne-parašė savo bendradarbiams iš Berlyno ir Lietuvos, kokių reikalų kviečiasi pagalbos, o tiesiog vieną dieną pristatė minėtą *Memorandumą* į Vokietijos atstovybę Berne.

Yra išlikusi įdomi 1916 m. rugsėjo 27 d. ataskaita, kurioje užfiksuota, kad mūsų nagrinėtas dokumentas persiūstas imperijos kancleriui, ir kaip jį komentuoja G. Rombergas. Vokietijos pasiuntinys tiksliai perteikia memorandumo pagrindinę mintį, apibendri-nančią esminius to meto lietuvių politinius siekius: „Lietuva privalo tapti nepriklausoma monarchine, konstitucine valstybe, valdoma monarcho, su sostine Vilniuje.“⁹² Toliau trumpai aptarta, kokios iki tol vykusių lietuvių konferencijų rezoliucijos kartojamos ir kodėl, vedama prie minties, kad toks maksimalistinis planas yra nerealus – tai aišku ir patiems projekto pateikėjams. Vietoj to siūloma dėtis dėl tuometinių sąlygų Lietuvoje palengvinimo ir okupacinės karinės valdžios atsižvelgimo į lietuvių atstovų prašymus. Viena iš G. Rombergo ataskaitos idėjų, kad visgi verta ką nors pasiūlyti lietuviams už tolesnį provokiško Lietuvos projekto propagavimą ar bent jau žadėti susitarimus su Ober-osto administracija. Kadangi realybėje toks veiksmas buvo susijęs su galybe kitų karinių ir politinių procesų, mums svarbu pabrėžti, kad net sunkiai galėdami įvertinti, kiek tokie pareiškimai keitė Vokietijos užsienio ir vidaus politikos kryptis, galime užčiuopti, jog

⁸⁹ R. Lopata, Lietuvos valstybingumo raida..., p. 105: „Dar liepos mėn. A. Zimmermannas žadėjo J. Šauliui paramą Berlyne steigiant lietuvių atstovybę, rugpjūčio 2 d. siūlė surengti Stokholme lietuvių konferenciją, o jau rugpjūčio viduryje kontaktai su Berlynu nutrūko.“

⁹⁰ R. Lopata, Lietuvių politinių centrų..., p. 266.

⁹¹ *PA AA*, RAV Bern 802, l. 244937–56.

⁹² Rombergas – Bethmannui-Hollwegui, 1916 09 27, ten pat, l. 244970.

būtent 1916 m. rudenį atsirado pasiūlymų, kad galbūt verta lietuviams suteikti vilčių dalyvauti savojo krašto administravime. Mainais už tai buvo tikimasi, kad bus plečiama antirusiška propaganda išeivijos Vakaruose leidžiamoje spaudoje ir neskleidžiama jokia informacija apie vokiečių nusikaltimus okupuotose teritorijose. Taigi, net jei sutiksime, kad ryšiai tarp lietuvių įvairiose šalyse ir su konkrečiais pareigūnais trūkinėjo, tai ne-reiškė ramybės politinių idėjų lygmenyje – atvirkščiai, Šveicarijos lietuviai stengėsi su spaudos ir atskirų leidinių pagalba kurti kuo aiškesnį savo projektų vaizdą.

Todėl derėtų grįžti prie dar vienos R. Lopatos minties, kad *Memorandumas* buvo pri-statytas būtent tuo metu, kai vyko netiesioginės derybos dėl Lenkijos ateities, ir karinių mūšių fone tai buvo svarbiausias klausimas Vokietijos ir Rusijos tarpusavio santykiuose. Diplomatinės delegacijos Berne vadovas G. Rombergas, tikriausiai tai suprasdamas, ko-mentuodamas lietuvių projektą kancleriui, nesiuo imtis jokių sprendimų dėl šio doku-mento, o tiesiog su juo susipažinti. Tačiau jis siūlo patenkinti kitą J. Gabrio norą – atsiųsti į Šveicariją kelis delegatus iš okupuotų lietuviškų teritorijų nuolatiniam darbui Šveica-rijoje (kaip jau minėta, 1916 m. vasarą buvo tikima, kad toks jungtinis ALTT centras labiausiai įmanomas šioje šalyje), ne vien dėl to, kad būtų kam fiziškai vykdyti vokiečių prašomus darbus, bet kad ir, anot J. Gabrio, būtų sustiprinta provokiška organizacijos linija ir jam nereiktų kiekvieną kartą būti mažuma rusofiliškai nusiteikusių lietuvių atžvil-giu⁹³. Perduodamas ir jo skundas dėl paties *Memorandumo* siuntimo, kurio labai bijojo „delegacijos nariai“, jeigu Lietuvoje būtų sužinota, kad kreipėsi į Vokietijos valdžią, ir tai galėtų juos sukompromituoti tautiečių akyse. Tarsi leidžiama suprasti, kad birželio pabai-goje Šveicarijoje apsilankę lietuviai buvo pagrindiniai projekto autoriai, o J. Gabrys tik papildė jį įvadu ir sušvelnino antivokišką toną. Nors G. Rombergas neišreiškia abejonės tokia įvykių eiga, kaip matome palyginę kelis projektus, Lozanos konferencijų nutarimus ir dalyvių atsiminimus, tai tikriausiai tik vienas J. Gabrio manevrų, stengiantis įsiteikti Vokietijos pareigūnams, bet ir nepykdyti kolegų lietuvių. Juolab kad nors pats *Memo-randumas* nepasirašytas, jį lydintis kreipimasis (bent jau pakartotinai siunčiant 1917 m. balandį) pasirašytas J. Gabrio, kaip ALTT nario (ne pirmininko!)⁹⁴. G. Rombergo pasako-jimas patvirtina, jog lietuvių projektą, kuris turėjo būti išsiųstas iš Berno paštu į Berlyną, J. Gabrys atnešė tiesiai jam, žinoma, su prašymu imituoti siuntimą kancleriui⁹⁵.

Apibendrinant reikėtų pasakyti, kad 1916 m. rudenį šis *Memorandumas* neturėjo konkrečios įtakos Vokietijos valdžios veiksams lietuvių politinio savarankiškumo at-žvilgiu, tačiau buvo svarbus žingsnis lietuvių organizacijų Šveicarijoje veikloje, apsi-

⁹³ Ten pat, l. 244972–73.

⁹⁴ Aukščiausioji Lietuvių Tautos Taryba Bethmannui-Hollwegui, 1917 04 14, ten pat, R21700, l. 000029–37.

⁹⁵ Rombergas Bethmannui-Hollwegui, ten pat, l. 244972.

brėžiant, ko bus reikalaujama ir kokia kryptimi deramasi dėl Lietuvos ateities. Tai, kad šis dokumentas buvo siunčiamas kelis kartus⁹⁶, pagrindžia mintį apie Šveicarijos lietuvių propaguotų idėjų tęstinumą bei leidžia pamatyti, kad buvo laukiama progos imtis jį vykdyti. Istoriografijoje teigiama, kad prie tokio pobūdžio (satelitinės lietuvių valstybės kūrimo) klausimo Vokietijos ir Rusijos valdantieji grįžo 1917 m. kovą⁹⁷.

Taip pat tai išsamiausias nepriklausomos Lietuvos atkūrimo planas, parengtas 1916 m., kurį svarstė ir patvirtino Lietuvių tautos taryba Šveicarijoje. Tokie konceptai kaip visiškos nepriklausomybės reikalavimas ir konstitucinės monarchijos, kaip atkurtos valstybės santvarkos, siūlymas tarp lietuvių intelektualų dar labiau išplėtoti 1917–1918 m., tačiau jų pradmenis randame būtent nagrinėtame tekste. Taigi, Šveicarijos lietuviai, nepaisant visų konjunktūrinių aplinkybių, prisidėjo vystant ir vykdant Lietuvos atkūrimo idėjas. Tiesa, turėdami savąją perspektyvą: ją veikė tiek J. Gabrio susitarimai su Vokietijos tarnybomis, tiek skirtingas nei okupuotose teritorijose informacinis laukas. Šios koncepcijos nebūtinai sutapo su, pavyzdžiui, JAV lietuvių bendruomenei priimtinais modeliais⁹⁸ ar Peterburge diskutuotais autonomijos Rusijos imperijoje variantais⁹⁹. Šis projektas taip pat leidžia patvirtinti J. Gabrio ir jo kolegų pažiūrų ryšį su tuo metu Vokietijos valdančiųjų jėgų vystytu *Mitteuropa* projektu, skelbusiu buvusių Rusijos imperijos vakarinių teritorijų satelitinį prijungimą prie Vokietijos imperijos ir susiejimą politinėmis, karinėmis bei ekonominėmis priemonėmis¹⁰⁰.

Išvados

Šiame straipsnyje norėta pažvelgti į antruosius Lietuvos tautos tarybos, J. Gabrio ir jo kolegų veiklos Šveicarijoje metus. 1916 m. buvo laikas, kai greta prolietuviškos propagan-

⁹⁶ 1917 m. sausio 11 d. dokumentas buvo įteiktas Antantės ir neutralių šalių diplomatams Berne bei pakartotinai siųstas įvairiems adresatams 1917 m. balandį bei lapkritį ir netgi 1918 m. sausio–vasario mėnesiais. Plg.: Siuntinys dr. E. Wolf 1918 01 14, ten pat, RAV Bern, 477, [l. n.]; R. Lopata, Lietuvos valstybingumo raida..., p. 114.

⁹⁷ R. Lopata, Lietuvos valstybingumo raida..., p. 112.

⁹⁸ Pvz.: JAV lietuvių deklaracija dėl nepriklausomybės ir Bruklino, Niujorke 1916 09 28–29 vykęs Lietuvos atstatymo suvažiavimas; *Darbininkas*, 1916 10 17, nr. 118.

⁹⁹ Čia buvo paskelbtas Lietuvos autonomijos projektas, kurį parengė Petras Leonas, Juozas Tumas-Vaižgantas ir Martynas Yčas; Autonominio Lietuvos sutvarkymo pagrindinių dėsnių projektas, *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos*, t. 3: *Lietuvos valstybės idėja (XIX a. – XX a. pradžia)*, Vilnius, 1991, p. 381–390; *Lietuva* (Chicago), 1916 09 29, nr. 39; 1916 10 06, nr. 40; R. Lopata, Lietuvos valstybingumo raida..., p. 107–108. Štai kaip apie jį atsiliepia Rombergas 1916 08 16 laiške reichskancleriui: „Garlava girdėjo <...> kad progresistų blokas paruošė Lietuvos autonomijos projektą. Šis projektas, išplėtotas lietuvių atvokato Leono, kurį vyriausybė paskelbs iškart po Lenkijos deklaracijos, pelnys valdžiai daug teigiamų dalykų lietuvių pareigūnų atžvilgiu. Lenkų deklaracijos paskelbimo jau laukiama labai greitai.“ *PA AA*, RAV Bern 802, l. 244885.

¹⁰⁰ F. Naumann, *Mitteuropa*, Berlin, 1915; E. Demm, *Nationalistische Propaganda...*, p. 170.

dos ir lietuviškos kultūrinės veiklos skatinimo vis stipriau ėmė reikštis politinės ambicijos ir siekiai Lietuvos reikalus spręsti savarankiškai, tarp savųjų. Siekis po Aukščiausiosios tautos tarybos vardu suvienyti Lietuvos išeiviją įgavo pagreitį, ir Lozanoje vykusios konferencijos turėjo įtvirtinti tokį veiklos modelį. Greta vidinio telkimosi ir tarpusavio komunikacijos buvo vystomi kontaktai su Vokietijos ir kitų šalių pareigūnais, siekiant prielankumo „Lietuvos klausimui“ ir didesnės asmeninio veikimo, keliavimo laisvės.

Nors dar nuo 1915 m. pabaigos Lietuvių tautos tarybos vardu buvo viešai skelbiami dokumentai ir pasirašomi memorandumai, tik 1916 m. gegužės mėnesį Lozanoje vykusių susitikimų metu buvo nutarta, kas turėtų sudaryti šią tarybą ir kokios turėtų būti jos funkcijos. Be šio klausimo, pirmojoje Loanos konferencijoje buvo diskutuojama dėl rezoliucijos prieš vokiečių žiaurumus Lietuvoje, Lietuvių informacijos biuro reorganizavimą, Lietuvos bažnytinės provincijos atskyrimą nuo Lenkijos, Vilniaus universiteto atkūrimą. Šios konferencijos dalyviai atsiminimuose pabrėžia, kad viešai skelbti nutarimai skyrėsi nuo planuotų skelbti: tą įrodo ir dvi egzistuojančios versijos skirtingomis kalbomis. Čia susiduriame su viena iš J. Gabrio kontroversijų – bandymu kalbėti apie lietuvių problemas taip, kad nepykdytų Vokietijos valdžios pareigūnų, todėl jo leidiniuose antivokiškas pirmosios Loanos konferencijos pobūdis niekaip neatsispindi. Kita vertus, tokios raiškos galimybės įrodo, kad J. Gabrys buvo pagrindinis lietuvių organizacijų Šveicarijoje veikėjas, sprendęs ką ir kaip dera skelbti viešai bei svarstyti slaptuose susirinkimuose. Taip pat derėtų paminėti, kad būtent J. Gabrio pastangomis pavyko sušaukti kelių lietuvių politinių centrų veikėjus į vieną pasitarimą, kuris buvo matomas kaip bendros organizacijos (Aukščiausiosios lietuvių tautos tarybos) kūrimo pradžia ir jos atstovavimo principų nustatymas. Tai renginys, leidęs patikėti *teisėto* atstovavimo užsienyje galimybe ir tikslingumu, skatinęs susitikti su Vilniaus lietuviais, kartu tobulinti Lietuvos atkūrimo projektus.

Šveicarijoje dirbusiems veikėjams pavyko susitikti birželio pabaigoje, kai greta įvairių tautų atstovų susitikimo J. Gabrio organizuotame III Tautų kongrese nuspręsta surengti Loanos II konferenciją, kad dar kartą būtų patvirtinti pirmosios nutarimai ir sukonkretinti tolesnės veiklos prioritetai. Nors pagrindinis lietuvių svarstymų objektas buvo „nepriklausomybė“, šioje konferencijoje išsiskyrė jos sampratos: atvykusieji iš Lietuvos siūlė laipsnišką kelią, pradedant nuo autonomijos, o J. Gabrys ir amerikiečiai – III Tautų kongrese jau paskelbtą tikrąją „nepriklausomybę“, jų suvoktą kaip tam tikrų ryšių saistomą monarchiją Vokietijos imperijos ribose. Čia dar reikėtų pabrėžti, kad Amerikos lietuviai išvis buvo kritiškai nerespublikinio valdymo atžvilgiu, taigi, taip atsirado dar viena idėjinė perskyra.

Visgi Loanos II konferencijos rezoliucijai skelbiant, kad lietuviams reikia ruošti visoms politinio Lietuvos egzistavimo galimybėms, buvo nuspręsta, kad Šveicarijos lietuviai rengs konkrečius projektus svarstytais klausimais ir pristatys juos tarptauti-

nėje erdvėje. Mūsų tyrimui svarbiausias yra memorialas, siųstas užsienio diplomatinėms delegacijoms ir Vokietijos imperijos atstovams, kuris nepakitęs cirkuliavo iki pat 1918 m. pabaigos. Šiame projekte, remiantis istorine Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teise Lietuvai egzistuoti kaip valstybei, išdėstyta okupacijos ir savo valstybės nebuvimo žala lietuvių tautai bei XIX a. užgimę aspiracijos tą valstybingumą kurti pagal modernios valstybės principus. Dar kartą pakartojant Berno ir Hagos konferencijų nutarimus, pabrėžiama, su kuo nepakeliui naujai Lietuvai (su Lenkija ir Rusijos imperija), o kas laikoma dabartiniu draugu ir ateities partneriu – Vokietijos imperija. Toks „apsisprendimas“ nulėmė ir projektuotos valstybės teritoriją – tai tuo metu Vokietijos kariuomenės užimta teritorija (Oberostas), prilyginta buvusios LDK valstybės branduoliui, prie jo prijungiant Kuršą ir Mažąją Lietuvą – istoriškai giminingas lietuviams teritorijas. Toks etnopolitinis skirstymas taip pat buvo palankus Vokietijos interesams neskaidyti okupuotos teritorijos į atskiras valstybes, o jungti ją prie imperijos (*Mittel-europa* projektas).

Kiti siužetai, kaip ir konstitucinės monarchijos projektas, į šį memorandumą atkeliaavo dar iš 1915 m. vasaros J. Gabrio pasiūlymų. Tačiau jame pabrėžiama, kad atsiradus galimybėms galima derėtis, keisti Lietuvos, kaip draugiškos Vokietijai karalystės, ateitį įvairiais susisaistymo su šia imperija lygmenimis. Tai rodo, kad tarp Šveicarijos lietuvių kito ne tik žinojimas apie tarptautinę situaciją ir lietuvių galimybes joje, bet pagal tai keitėsi ir politinė vaizduotė bei jos raiška. Galima pastebėti, kad vėlesniais metais būtent *priklausomybės* lygmuo bus svarbiausias derantis dėl tikrosios *nepriklausomybės*, todėl negalime paneigti Šveicarijos lietuvių, o ypač J. Gabrio idėjinio indėlio į šiuos svarstymus. Taip pat svarbus yra praktinio bendradarbiavimo ryšių tinklo kūrimas, politinių idėjų komunikacinis laukas, kurie, įsijungus daugiau veikėjų 1917–1918 m., leido rasti sąlyčio tašką su tarptautine Europos galingųjų politika ir bandyti į ją įsiterpti su „Lietuvos klausimu“. Taigi, 1915–1916 m. susiduriame su tikru idėjų sprogimu, kai ne tik svarstoma, bet ir veikiama: Šveicarijos lietuvių indėlis tampa vienodai svarbus tiek *minties*, tiek *veiksmo* paradigmos.

Publikuoti šaltiniai ir literatūra

BARTUŠKA, Vincas. *Lietuvos nepriklausomybės kryžiaus keliais: kritiškas 1914–1919 metų įvykių ir asmenų įvertinimas*. Klaipėda: [s. n.], 1937.

BIELSKIS, Julius Jonas. *Delegatų kelionė Lietuvon 1916 m.* Boston: Tautos fondas, 1916. *Freiburger Nachschritten*, 1916.

GABRYS, Juozas. *Kodėl aš nerėmiau laikinosios Lietuvos valdžios? (1918–1919 mm.)*. [S. 1.], 1920.

GABRYS, Juozas. *Tautos sargyboj*. Sud. L. Saldukas. Vilnius: Versus aureus, 2007.

- GABRYS, Juozas. *Vers l'Indépendance lituanienne: faits, impressions, souvenirs 1907–1920*. Lausanne: Libraire centrale des nationalités, 1920.
- Gazette de Lausanne*, 1916.
- YČAS, Martynas. *Atsiminimai: Nepriklausomybės keliais*. Kaunas: Šviesa, 1991.
- KLIMAS, Petras. *Dienoraštis. 1915–1919*. Chicago: AM & M Publications, 1988.
- La Suisse libérale*, 1916.
- Litauen*, 1916.
- Naujoji Romuva*, 1937, 1938.
- NAUMMANN, Friedrich. *Mitteleuropa*. Berlin: Verlag von Georg Reimer, 1915.
- Pro Lithuania*, 1916.
- PURICKIS, Juozas. Lietuvių veikimas Šveicarijoje Didžiojo karo metu. In: *Pirmasis Nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis*. Kaunas: Vyriausiasis Lietuvos nepriklausomybės 10 metų sukaktuvėms ruošti komitetas, 1930, p. 49–58.
- STEPONAITIS, Antanas. *Atsiminimai. 1914–1919 lietuvių veikla Šveicarijaj Did. Karo metu*. Kaunas: Žaibas, 1940.
- STEPONAITIS, Antanas. *Tėvynėje ir pasauly. Prsiminimai ir apybraižos*. New York, 1962.
- Trimitas*, 1933.
- ALEKSANDRAVIČIUS, Egidijus. Politiniai lietuvių siekiai 1863–1914 m. *Metmenys*. 1991, Nr. 61, p. 22–41.
- ČEPĖNAS, Pranas. *Naujųjų laikų Lietuvos istorija*. T. II. Vilnius: Lituanius, 1992.
- DEMM, Eberhard. *Ostpolitik und Propaganda im Ersten Weltkrieg*. Frankfurt am Main: Peter Lang, 2002.
- EIDINTAS, Alfonsas ir Gediminas RUDIS. *Naujas požiūris į Lietuvos istoriją*. Kaunas: Šviesa, 1989.
- EIDINTAS, Alfonsas. *Slaptasis lietuvių diplomatas*. Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1992.
- EIDINTAS, Alfonsas. Skandalingieji Juozo Gabrio-Paršaičio darbai. In: *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos*. T. 8: *Asmuo: tarp tautos ir valstybės*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996, p. 407–450.
- ESCULLES, Joan ir Vytautas PETRONIS. Self-proclaimed Diplomats: Catalan–Lithuanian Cooperation during WWI. *Nationalities Papers*. 2016, 44:2, p. 340–356.
- GAIGALAITĖ, Aldona ir Jūratė ŽEIMANTIENĖ. *Juozas Purickis-Vygandas*. Vilnius: Vilniaus knyga, 2004.
- HEATH, Roy E. and Alfred Erich SENN. Edmond Privat and The Commission of the East in 1918. *Journal of Baltic Studies*, Vol. VI, No 1, Spring 1975, p. 9–16.
- KATILIUS, Algimantas. Fribūro universiteto draugijos „Lituania“ šalpos fondas. *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, t. 36, 2012, p. 91–117.
- KATILIUS, Algimantas. Fribūro lietuvių studentų draugija „Rūta“. In: *Kintančios Lietuvos visuomenė: struktūros, veikėjai, idėjos. Mokslinių straipsnių rinkinys, skirtas prof. habil. dr. Tamara Bairašauskaitės 65-mečio sukakčiai*. Sud. O. Mastianica, V. Pugačiauskas, V. Žaltauskaitė. Vilnius: LII leidykla, 2015, p. 497–508.

Lietuvos istorija. T. 10, d. 1: BLAŽYTĖ-BAUŽIENĖ, Danutė... [et al.], *Nepriklausomybė (1918–1940)*. Vilnius: Baltos lankos, 2013.

LIULEVIČIUS, Vėjas Gabriėlius. *The German Myth of the East*. Oxford: Oxford University Press, 2009, p. 136–145.

LOPATA, Raimundas. Lietuvių inteligentijos politinė veikla 1914–1915 metais. In: *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos*. T. 3: *Lietuvos valstybės idėja (XIX a. – XX a. pradžia)*. Vilnius: Žaltvykslė, 1991, p. 231–251.

LOPATA, Raimundas. Lietuvių politinių centrų sąveika 1915–1916 metais. In: *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos*. T. 3: *Lietuvos valstybės idėja (XIX a. – XX a. pradžia)*. Vilnius: Žaltvykslė, 1991, p. 253–269.

LOPATA, Raimundas. Lietuvių politinės grupuotės ir Lietuvos atstovavimo problema 1914–1916 m. *Lietuvos istorijos metraštis*. 1992, 1994, p. 67–90.

LOPATA, Raimundas „Tipas apskritai labai dar įtariamasis, bet reikalingas“. Baronas Friedrichas von der Roppas ir Lietuvos valstybingumo atkūrimo planai. In: *Lietuvos Atgimimo istorijos studijos*. T. 8: *Asmuo: tarp tautos ir valstybės*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996, p. 321–350.

LOPATA, Raimundas. *Valstybingumo raida 1914–1918 metais*. In: *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos*. T. 9: *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos*. T. 9: *Lietuvos valstybingumo raida 1914–1918 metais*. Vilnius: Mintis, 1996, p. 83–112.

PEČIULIS, Marius. Pirmojo pasaulinio karo veiksmai Lietuvos teritorijoje 1915 m. rugpjūčio pabaigoje – rugsėjo mėnesį. *Karo archyvas*, t. 25, 2010, p. 29–97.

PIVORAS, Saulius. Juozas Gabrys, Karlas Lindhagenas ir lietuvių–švedų ryšiai XX a. pradžioje. *Istorija*, nr. 74, 2009, p. 23–32.

PUKIENĖ, Vida. Lietuvių organizacijos Šveicarijoje 1916–1918 metais. In: *Visuotinė istorija Lietuvos kultūroje: tyrimai ir problemos*. Sud. R. Juzefovičius, Ž. Mačiukas, Vilnius, 2004, p. 99–108.

PUKIENĖ, Vida. Voronežas – lietuvių švietimo židinys Rusijoje Pirmojo pasaulinio karo metais. *Istorija*, t. 70, 2008, p. 17–27.

PUKIENĖ, Vida. *Prelatas Konstantinas Olšauskas: visuomenės veikėjo tragedija*. Vilnius: Edukologija, 2013.

SENN, Alfred Erich. *The Great Powers, Lithuania and the Vilna question 1920–1928*. Leiden: E. J. Brill, 1966.

SENN, Alfred Erich. *The Russian Revolution in Switzerland, 1914–1917*. Madison: Milwaukee, London: University of Wisconsin Press, 1971.

SENN, Alfred Erich. Garlawa: A Study in Émigré Intrigue. *The Slavonic and East European Review*, Vol. 45, No. 105, 1967, p. 411–424.

SENN, Alfred Erich. The Activity of Juozas Gabrys for Lithuania's Independence, 1914–1920. *Lituanus*, 1977, Vol. 23, No. 1 – Spring [interaktyvus], http://www.lituanus.org/1977/77_1_02.htm [žr. 2017 02 26].

SENN, Alfred Erich. The Entente and the Polish Question 1914–1916. *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas, Neue Folge*, Bd. 25, H. 1, 1977, p. 21–33 [interaktyvus], <http://www.jstor.org/stable/41047223> [žr. 2017 11 02].

SENN, Alfred Erich. Antanas Viskantas: a Lithuanian with Polish friends. In: *Lietuvos Atgimimo istorijos studijos*. T. 8: *Asmuo: tarp tautos ir valstybės*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996, p. 312–320.

SENN, Alfred Erich. *Lietuvos valstybės atkūrimas 1918–1920*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1992.

SENN, Alfred Erich. The Nationalities Factor in the Activities of Intelligence Agencies in Switzerland during The First World War. *Acta Historica Universitatis Klaipedensis. Imperijos ir nacionalizmai Didžiajame kare: sąveikos Vidurio Rytų Europoje*, nr. XXXI, 2015, p. 99–119.

SKIRIUS, Juozas. Lietuvos ir JAV santykiai Paryžiaus taikos konferencijoje 1919 metais. *Istorija*. 1996, t. 34, p. 98–113.

SKIRIUS, Juozas. *Lietuvos ir Jungtinių Amerikos valstijų ryšiai XX amžiaus pirmojoje pusėje. Mokslo darbų apžvalga*. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2010.

SKIRIUS, Juozas. *Julius J. Bielskis (1891–1976). Gyvenimas Amerikoje tarnaujant Lietuvai: JAV lietuvių veikėjas ir diplomatas*. Chicago: Lithuanian Research and Studies Center, 2004.

SUKIENNICKI, Wiktor. *East Central Europe during World War I: from Foreign Domination to National Independence*. New York: Columbia University Press, 1984.

ŠTIKONAITĖ, Irena. Kultūriniai ryšiai su Šveicarija: Lozana – vienas lietuvių kovos dėl nepriklausomybės istorijos puslapis. *Gimtasis žodis*, nr. 9, 2002, p. 13–20.

ŠTIKONAITĖ, Irena. Lietuvos kultūriniai ir akademiniai ryšiai su Šveicarija XVI–XX amžiuje. *Archivum Lithuanicum*, t. 6, 2004, p. 223–236.

1916 LITHUANIAN CONFERENCES IN LAUSANNE AND THE LEVELS OF LITHUANIA'S INDEPENDANCE

Summary

MONIKA ŠIPELYTĖ

This article is dedicated to the topic of Lithuanian emigrants in Switzerland and their activities in the spring of 1916. Juozas Gabrys and his colleagues had a vision to create an organization unifying all Lithuanian intellectuals concerned with political matters. Although documents with the signature of the Lithuanian National Council had been delivered to various institutions since the autumn of 1915, the real model of this organization and its relationship with other Lithuanian organizations were not confirmed until the conferences held in Lausanne in June and July of 1916.

During the first Lausanne conference, Lithuanian representatives, among other issues, released a number of resolutions, including the protest against the atrocities of the German army in Lithuania, reorganization of Lithuanian Information Bureau, separation of Lithuanian ecclesiastical province from Poland, and re-establishment of Vilnius University. Juozas Gabrys tried to hide anti-German attitudes

of his colleagues, so he manipulated the information of the common decisions where the differences between private and public versions of the texts could be traced.

At the end of June, Lithuanians in Switzerland organized another meeting with Lithuanian representatives from Vilnius and the United States of America. The event known as *The Second Lithuanian Conference of Lausanne* continued dealing with the issues of the first conference. Besides, among the key subjects in the discussions was Lithuania's independence, and the participants exchanged their views of the concept and means of achieving it. Lithuanians from Vilnius advocated for a more conservative way, including the autonomy first and independence later. Juozas Gabrys and Lithuanians from the U.S. supported the view of the *independent* Lithuania as the constitutional monarchy within the German Empire or even an independent republic.

After the Lausanne conferences, Lithuanians in Switzerland initiated the project dedicated to the future of Lithuania, which corresponded with their concept of the state. This project depicted Lithuania as a powerful ancient state, which was capable of regaining sovereignty and becoming independent from its neighbours once again. Due to the fact, the resolutions of the *Conference of Bern* and the *Conference of the Hague* were recorded in the texts and stated complete separation from the Russian Empire with no intentions of creating a common state with Poland. The new Lithuania was projected as the constitutional monarchy under the protectorate of the German Empire. This state should have been situated in the Germany administrated Ober-Ost territory and should have included Courland and Lithuania Minor. This kind of project was in agreement with Germany's plans of *Mittleuropa* and integrity of the occupied territories.

Gauta 2018 m. rugpjūčio mėn.

Priimta 2018 m. spalio mėn.

Monika Šipelytė – Lietuvos istorijos instituto ir Vilniaus universiteto jungtinės doktorantūros doktorantė. Tyrimų sritys: valstybės samprata, modernybė, biografika, išeivijos istorija, tarpukario Lietuvos sociokultūrinė istorija, atminties kultūra, partizaninis karas.

Adresas: Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, Vilnius, LT-01108

El. paštas: monika@ifsa.lt